

F 5b

BMS001000375
E1974-131
Grijze Literatuur

E 1974-131

KUNST

3/1974 HET KONINKRIJK DER NEDERLA

NDEN EL REINO DE LOS PAISES BAJOS THE

KINGDOM OF THE NETHERLANDS DAS KON

IGREICH DER NIEDERLANDE LE ROYAUME D

HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

ES PAYS-BAS HET KONINKRIJK DER NEDER

3/11-76

8

F 5b
KUNST
A 2a
205.1
C 8a
470.1

G 3
612.1
E 4a
521.1
B 5
241.3

B 7c
264
115.1
111.1

Kunst en cultuurbezit

Inhoud

Kunst en cultuurbezit

Inleiding / 3

Kunst en samenleving / 3

Discussie / 3

Artistieke vrijheid / 4

Subsidiëring / 4

Experimenten / 5

Holland Festival / 5

Sociale maatregelen / 5

Eregelden / 5

Voorzieningsfondsen / 5

Beeldende kunst en architectuur / 5

Sociaal beleid / 7

Muziek, dans en opera / 7

Orkesten / 7

Kleinere muziekensembles / 8

Solisten / 8

Koren / 8

Vernieuwing in de muziekwereld / 8

Componisten / 8

Jazz / 9

Pop / 9

Studiebeurzen / 9

Cursussen / 9

Amateuristische muziekbeoefening / 10

Bezoek / 11

Toneel / 11

Toneel voor de jeugd / 12

Dalende belangstelling / 12

Toneel op de televisie / 12

Prijzen en onderscheidingen / 12

Instellingen / 12

Mime / 13

Cabaret / 13

Letteren / 13

Film / 14

Algemeen / 14

Bezoek / 15

Filmacademie / 15

Na de oorlog / 16

Stimulans / 16

Bioscoopbond / 16

Subsidies / 17

Produktiefonds / 17

Andere circuits / 18

Keuring / 18

Televisie / 18

Manifestaties, instellingen / 18

Musea / 19

Musea voor beeldende kunst / 19

Musea en publiek / 20

Beheer / 20

Centralisatie of decentralisatie / 21

Opleiding / 21

Instellingen / 21

Monumenten zorg / 21

Monumentenwet / 22

Beschermde dorps- en stadsgezichten / 22

Verbouwen en slopen / 22

Restaureren / 22

Particuliere organisaties / 23

Oudheidkundig bodemonderzoek / 23

Bescherming van oudheidkundige monumenten / 23

Archieven / 23

De Nederlandse taal / 25

Kunst en cultuurbezit

Inleiding

Het beleid in Nederland, zoals dat wordt gevoerd door het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk voor dat gebied van zijn verantwoordelijkheid dat onder het hoofd kunst en cultuurbezit valt, richt zich op drie hoofddoelstellingen: het in stand houden van het culturele erfgoed en het scheppen van mogelijkheden voor nieuwe culturele waarden; het toegankelijk maken van de culturele waarden voor iedereen en tenslotte het bevorderen van de mogelijkheden van de bevolking om in die culturele waarden te participeren.

In de volgende hoofdstukken wordt deze gedachten-gang verder uitgewerkt.

Voor deze terreinen heeft het ministerie van CRM per jaar per inwoner een bedrag van ongeveer zeventien gulden beschikbaar.

Buiten deze beschouwing blijven de activiteiten van andere ministeries op het terrein van de cultuur en die van de lagere overheden als gemeente en provincie.

Kunst en samenleving

Zowel de betekenis die de kunst heeft voor de samenleving als de vraag welke daarbij de taak van de overheid is, zijn de laatste jaren in Nederland uitvoerig in discussie geweest. Deze discussie is in belangrijke mate gestimuleerd door het Kunstenaarsprotest in de periode rond 1969 toen actiegroepen kunstenaars op duidelijke wijze hun ongenoegen uitten over het heersende kunstbeleid. Een belangrijk element in dit protest was de stelling dat naar verhouding te veel overheids-aandacht en -geld werden besteed aan de overgeleverde kunsttradities en dat de nu levende, moderne kunst te weinig aandacht kreeg.

Dit protest kan niet los worden gezien van het feit dat de positie van de kunst in de samenleving nog steeds betrekkelijk marginaal is. Zo blijkt bijvoorbeeld uit de zoekcijfers aan toneelvoorstellingen en concerten dat er in het algemeen geen sprake is van een toegenomen publieke belangstelling voor kunst, terwijl deze belangstelling nog steeds voornamelijk komt van hen die financieel sterker staan en hen die meer schoolopleiding hebben genoten. Dit, terwijl het beleid van de overheid vooral sinds 1945 doelbewust gericht was op 'cultuurspreiding', de deelname van de gehele bevolking aan het culturele leven.

Ook is de rol van de kunstenaar aan het veranderen. In de toneelwereld wordt bij sommige groepen het publiek uitgenodigd om met de spelers te discussiëren over de uitgebeelde onderwerpen of om zelf mee te spelen. In oude stadswijken werken beeldende kunst-

naars samen met actiegroepen van bewoners om alternatieve voorstellen te ontwikkelen tegenover de plannen van het stadsbestuur voor de reconstructie van een wijk.

De behoefte om een duidelijke maatschappelijke functie te vervullen was ook voor sommige groepen acteurs een reden om van het podium af te komen en om het publiek dat niet naar het theater toekomt zelf op te zoeken in voorstellingen op straat.

Discussie

Tegen deze achtergronden moet het verschijnen worden gezien, in het najaar van 1972, van de discussienota Kunstbeleid, waarin het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM), een aantal gedachten ontwikkelt over de uitgangspunten en de inrichting van het kunstbeleid.

De nota stelt onder meer dat het kunstbeleid van de overheid zich meer dan vroeger moet richten op de maatschappelijke context waarin kunst verschijnt. Dit betekent o.a. dat het de wisselwerking tussen kunst en samenleving moet stimuleren en dat het kiest voor die activiteiten die een duidelijke en maatschappelijke betekenis hebben. Ook dient het beleid aandacht te geven aan vernieuwingstendenzen en mogelijkheden te scheppen voor veranderingen in de kunst.

Een dergelijk beleid kan niet volstaan met het ondersteunen van kunstenaars. Niet alleen moet mogelijk worden gemaakt dat kunst wordt voortgebracht, ook moet actief worden bevorderd dat het publiek daarvan kennis neemt.

Zo zal het verstrekken van een opdracht aan een filmer of een componist moeten worden aangevuld met een beleid dat de vertoning van de film of het ten gehore brengen van de compositie stimuleert. In deze gedachten-gang past ook een verruimde aandacht voor het distributie-apparaat (de schouwburgen, het impresariaat en dergelijke).

Een andere consequentie is het bevorderen van de integratie van het werk van de kunstenaar in de andere vormgevings- en communicatieprocessen in de samenleving, zoals de ruimtelijke ordening en het onderwijs. Dit laatste zou niet alleen moeten gebeuren in geïsoleerde expressievakken maar in het gehele onderwijs. Een betere stimulering van de creatieve vermogens van het kind en een verlevendiging van de woonomgeving zou door deze integratie kunnen worden bereikt. Het centraal stellen van de deelname van de bevolking aan het kunstleven betekent onder andere dat het beleid de barrières die deze deelname in de weg staan moet wegnemen en ook meer aandacht moet schenken

aan de amateuristische kunstbeoefening en de kunstzinnige vorming.

Aan de discussie over kunstbeleid wordt ook door de kunstwereld zelf en door andere groeperingen deelgenomen. Zo verscheen eerder in 1972 'Met verbeelding', de Kunstnota van de Federatie van Kunstenaarsverenigingen. De Federatie, een overkoepelende organisatie waarvan een groot deel van de kunstenaars lid is, zet in deze nota haar visie op het kunstbeleid uiteen. De hieruit voortvloeiende dialoog op basis van deze en andere standpunten zal van groot belang zijn voor de ontwikkeling van het kunstbeleid voor de komende jaren.

De waarde die aan deze inspraak wordt gehecht komt ook tot uiting in de concrete beleidspraktijk. Ten dele omdat bestuurlijke en artistieke deskundigheid twee verschillende zaken zijn, en ten dele om te voorkomen dat een kleine groep ambtenaren een te persoonlijk stempel op het beleid zou zetten, wordt de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk ten behoeve van het kunstbeleid van advies gediend door de Raad voor de Kunst. In deze raad is de kunstwereld vanzelfsprekend sterk vertegenwoordigd. De raad adviseert zowel over de grote lijn van het beleid als over meer concrete vraagstukken, zoals het al of niet toekennen van een subsidie aan een kunstenaar of een gezelschap. De minister is bij de wet verplicht om in alle belangrijke zaken van het kunstbeleid de raad om advies te vragen. Dit betekent overigens niet dat de minister, wanneer hij een advies opvolgt, minder verantwoordelijk is voor zijn beleid.

Artistieke vrijheid

Een belangrijk gegeven bij het uitvoeren van het beleid is de bescherming van de artistieke vrijheid van de kunstenaar. Dit komt onder meer tot uiting in het feit dat de orkesten en toneelgezelschappen georganiseerd zijn in zelfstandige stichtingen, ook al worden zij volledig door de overheid gefinancierd. Omdat de overheid subsidieert legt zij de gezelschappen bepaalde verplichtingen op. Deze hebben onder andere betrekking op het aantal te verzorgen voorstellingen. De overheid bemoeit zich echter niet rechtstreeks met het artistieke beleid van de gezelschappen.

Deze bescherming van de artistieke vrijheid vloeit voort uit een bepaalde, historisch gegroeide visie op de rol van de staat, van waaruit ook een ander kenmerkend element van de relatie tussen overheid en bevolking moet worden begrepen, namelijk de grote waarde die wordt gehecht aan de rol van het particulier initiatief; hiermee wordt bedoeld het werk van verenigingen

en stichtingen en dergelijke die zich uit ideële overwegingen bezighouden met welzijnsvraagstukken.

Subsidiëring

Het beleid van de overheid getuigt van deze waardering waar zij belangrijke taken niet zelf op zich neemt maar particuliere organisaties in staat stelt, bijvoorbeeld door subsidiëring, deze te vervullen.

In de volgende hoofdstukken komt dit onder andere tot uiting wanneer, bij het bespreken van maatregelen die van invloed zijn op het functioneren van de kunst, ook diverse stichtingen worden genoemd (bijvoorbeeld de Stichting Gaudeamus, en de Nederlandse Kunststichting).

Bij het bespreken van de rol van de overheid ten aanzien van de kunst werd tot nu toe alleen de rijksoverheid bedoeld. Echter, ook de provincies en de gemeenten voeren een kunstbeleid; gedeeltelijk daarbij in samenwerking met de centrale overheid.

Bij de subsidiëring van de orkesten en de dans- en toneelgezelschappen, bijvoorbeeld, is het gebruikelijk dat naast het rijk een of meer provincies en gemeenten mede-subsidiënt zijn. Vaak is de bijdrage van deze 'lagere' overheden zelfs groter dan die van het rijk. Bij deze gecombineerde subsidiëring, waarbij de bijdrage van de rijksoverheid vaak afhankelijk wordt gesteld van die van de lagere overheden, heeft de gedachte voorgezeten dat de gezelschappen in de eerste plaats een verzorgende taak hebben voor een bepaald gebied en dat zij daarom ook door de betreffende overheid in die functie moeten worden erkend.

Hoewel de rol van provincie en gemeente van grote betekenis is, beperken wij ons in de volgende hoofdstukken om praktische redenen tot de taak van de rijksoverheid.

Omwille van de herkenbaarheid is daarbij uitgegaan van de afzonderlijke sectoren van de kunst (muziek, film, etc.).

Er zijn echter beleidsaspecten die in iedere sector van belang zijn. Bijvoorbeeld de kunstzinnige vorming en de amateuristische kunstbeoefening (die in de volgende hoofdstukken onder meer ter sprake komen bij de muziekscholen, de harmonie- en fanfare-orkesten, de toneelgezelschappen voor de jeugd en instellingen zoals Schrijvers op School). Dit beleidsterrein kan slechts onvolledig worden belicht omdat ook het volksontwikkelingswerk, het jeugd-, club- en buurthuiswerk en het onderwijs zich daarmee bezighouden. Om toch enigszins recht te doen aan het grote belang van dit werk noemen wij hier de *Nederlandse Stichting voor*

Kunstzinnige Vorming (N.S.K.V.). Deze stichting richt zich in de eerste plaats op de mogelijkheden van de kunstzinnige vorming in onderwijs en buitenschoolse vormingsactiviteiten. De N.S.K.V. neemt ook initiatief tot nieuwe projecten waarin wordt geëxperimenteerd met vormen van dit werk en biedt haar deskundigheid aan bij de uitvoering daarvan.

Experimenten

Kenmerkend voor vernieuwingen in de kunst is de keuze voor vormen die afwijken van de vertrouwde. De voorwaarden die gesteld worden bij het subsidiëren van kunstmanifestaties zijn echter als regel afgestemd op het gebruikelijke kunstaanbod; het gevaar is daardoor altijd aanwezig dat het experiment wordt achtergesteld bij de meer traditionele kunst.

Om hieraan te ontkomen is een aparte begrotingspost gecreëerd ten behoeve van artistieke vernieuwingen: de *zg. experimentenpot*.

Daar een nauwkeurige definiëring strijdig is met het wezen van een experiment worden bij deze subsidies zo weinig mogelijk beperkende voorwaarden gesteld. De 'experimentenpot' wordt benut voor vernieuwing op uiteenlopend terrein.

Gegevens over het feitelijk functioneren van kunst in de samenleving zijn van het grootste belang voor de overheid die een kunstbeleid wil voeren en verder voor alle betrokken instanties en personen. Om accumulatie van kennis hierover te bevorderen is een sociaal-wetenschappelijk studiecentrum opgericht, de *Dr. E. Boekmanstichting*.

Deze stichting verricht onder meer sociologisch onderzoek op het terrein van de cultuur, ten dele geïnspireerd door concrete beleidsvragen, ten dele gericht op een meer fundamentele bezinning op het functioneren van kunst en kunstbeleid.

Holland Festival

Jaarlijks vindt in de zomer het *Holland Festival* plaats. Was het aanvankelijk opgezet als een muziek-festival, in de loop van zijn 25-jarig bestaan heeft het zich ontwikkeld tot een gebeuren waarin belangrijke manifestaties op het gebied van vrijwel alle kunsten worden gepresenteerd. Vele beroemde ensembles en solisten uit binnen- en buitenland zijn erin opgetreden. Daarnaast wordt ook ruime aandacht besteed aan nieuwe kunstzinnige ontwikkelingen en experimenten. Zo vond de eerste opvoering van de opera 'Reconstructie', welke geschreven werd door een team van componisten en schrijvers, plaats in het *Holland Festival*.

Sociale maatregelen

De in het kunstengedeelte van dit deel behandelde beleidsmaatregelen zijn er primair op gericht de maatschappelijke werking van kunst te stimuleren. Het kan daarnaast echter nodig zijn om vanuit sociaal oogpunt maatregelen te treffen die specifiek bedoeld zijn voor kunstenaars. Omdat deze voorzieningen zich uitstrekken tot alle categorieën kunstenaars worden ook die besproken.

Eregelden

De inkomsten van kunstenaars zijn zelden van dien aard dat die hen in staat stellen geld te reserveren voor hun oudedagsvoorziening. Als waardering voor de bijdrage die zij hebben geleverd aan het culturele leven in ons land zijn daarom de erregelden ingesteld. Kunstenaars aan wie deze worden toegekend ontvangen via deze regeling een beperkt pensioen.

Voorzieningsfondsen

Kunstenaars die om enigerlei reden geen inkomsten hebben – bv. door ziekte of het ontbreken van opdrachten – kunnen, wanneer zij zijn aangesloten bij de *Stichting Voorzieningsfonds voor Kunstenaars* van deze stichting gedurende ten hoogste 13 weken een uitkering krijgen. Daarvoor betalen zij een verzekeringspremie die door het rijk – i.c. het ministerie van Sociale Zaken – wordt verhoogd met 310% en door de gemeente waarin zij wonen nog eens met 200%. Om te kunnen profiteren van deze regeling moet een kunstenaar lid zijn van een bij het Voorzieningsfonds aangesloten kunstenaarsvereniging.

Beeldende kunst en architectuur

Hoewel in Nederland de belangstelling voor beeldende kunst nooit zo groot is geweest als bijvoorbeeld die voor literatuur en muziek, valt hierin thans een kentering waar te nemen. Zo heeft een aantal in de laatste jaren gehouden overzichtstentoonstellingen, gewijd aan schilders als Jeroen Bosch, Rembrandt, Salvador Dali, en Mondriaan een onverwacht massale toeloop gekend. Een andere graadmeter voor deze vergrote publieke belangstelling is de uitbreiding van de kunsthandel, met name voor wat de hedendaagse kunst betreft.*

Het beleid van de overheid ten aanzien van de beeldende kunst is onder meer gebaseerd op de gedachte dat

* Er zijn ongeveer 350 galeries in Nederland

artistieke topprestaties meestal niet op zichzelf staan maar alleen mogelijk zijn in een gunstig cultureel klimaat. Haar bemoeienis richt zich daarom minder op de gevestigde kunstenaar dan op het ontwikkelen van jong talent.

Beeldende kunstenaars geven vorm aan de hen omringende ruimte. Ook in de woningbouw en de planologie wordt dat gedaan, meestal echter zonder medewerking van beeldende kunstenaars. Het is zeker niet zo dat deze het monopolie hebben op het scheppen van goede vormgeving, ook vormt hun medewerking geen garantie daartoe, maar toch zou volgens velen de kwaliteit van de ruimtelijke vormgeving en het leefmilieu worden verbeterd wanneer beeldende kunstenaars daarbij werden ingeschakeld. Bij wijze van argumentering kan worden gewezen op de monotonie van veel nieuw gebouwde stadswijken.

De samenwerking tussen kunstenaars en andere vormgevers (bijvoorbeeld in de woningbouw en de planologie) wordt door de overheid gestimuleerd. In een aantal experimentele situaties worden de mogelijkheden daarvan onderzocht zoals in de nieuwe stad Zoetermeer, bij Den Haag, waar een team van architecten, planologen, sociologen en beeldende kunstenaars ontwerpen maakt voor nieuwe stadswijken.

Van de beleidsmaatregelen, welke rechtstreeks de kunstenaar ten goede komen, kunnen worden genoemd:

1 Het toekennen van een *stipendium* dat de kunstenaar in staat stelt zich enige tijd aan het werken voor de markt of in opdracht te onttrekken, en zich door voortgezette studie of experimenten verder te ontwikkelen. Ook kan hij in aanmerking komen voor een *reisbeurs* voor het opdoen van indrukken of verdere studie in het buitenland.

2 Kunstenaars die willen experimenteren met nieuwe technieken en materialen kunnen gebruik maken van een tweetal met overheidssteun opgerichte *werk- en experimenteercentra* voor respectievelijk ceramiek en de toepassing van kunststoffen. Zij kunnen de in deze centra aanwezige apparatuur huren voor het realiseren van projecten, waarbij deskundige assistentie te verkrijgen is.

In dit kader denkt men thans ook aan de oprichting van werkplaatsen voor de kunstenaar waar kostbare apparatuur zoals videorecorders, laserstralers en computers ten dienste staan.

3 Een enigszins vergelijkbare functie vervullen de *Ateliers 63* te Haarlem, waar in door ervaren kunst-

naars geleide workshop(s) een postacademiale schooling kan worden verkregen.

4 Beeldende kunstenaars die werken met dure materialen zoals brons, perspex en staal kunnen voor dat doel een renteloze lening aanvragen bij de *Stichting Materiaalfonds Beeldende Kunst*, die voornamelijk door subsidie van de overheid wordt gevoed. Hierbij wordt ervan uitgegaan dat de lening wordt terugbetaald, bijvoorbeeld na verkoop van het met behulp daarvan gemaakte object.

5 Aan kunstenaars die hun werk willen exposeren op een *tentoonstelling in het buitenland* kan subsidie worden verleend ter dekking van de transport- en verzekeringskosten.

Tot de maatregelen, waarvan de werking zowel de kunstenaar als het publiek ten goede komt, behoren:

1 Het verlenen van *opdrachten*, meestal voor de vervaardiging van kunstwerken ter verfraaiing van een nieuw openbaar gebouw (of in zijn naaste omgeving). Voor scholen geldt als richtlijn dat 1% van de bouwkosten hiervoor wordt gereserveerd, voor rijksgebouwen is dit 1½%. De kunstwerken dienen een duidelijke relatie te hebben met de architectuur. (Deze nauwe samenwerking tussen categorieën kunstenaars, ook met planologen en sociologen, is meer en meer gebruikelijk bij de uitbreiding van steden en de planning van nieuwe wooncentra, zoals in de IJsselmeerpolders en de Randstad Holland).

Grafische kunstenaars ontvangen geregeld opdrachten tot het maken van zg. schoolprenten, originele, vrije grafiek die als decoratie of illustratiemateriaal wordt gebruikt in het voortgezet onderwijs. De prenten worden in een beperkte oplage gemaakt; een deel wordt onder de scholen verspreid, terwijl de kunstenaar een beperkt aantal afdrucken behoudt om zelf te verkopen.

2 Elk jaar gaat de overheid, op advies van commissies van museumdeskundigen, critici en kunstenaars, over tot de *aankoop van kunstwerken* in de categorieën schilderkunst, beeldhouwkunst, grafische en tekenkunst, en gebonden kunsten. Met de aldus verkregen werken van doorgaans kunstenaars beneden 35 jaar worden collecties gevormd, die gedurende een jaar op een aantal plaatsen in het land worden geëxposeerd. Dit geschiedt door de *Nederlandse Kunststichting* te Amsterdam, die hiervoor bij voorkeur andere dan de gevestigde tentoonstellingsruimten (zoals de grote musea) uitkiest. Na afloop van de tournee worden de kunstwerken overgedragen aan de *Dienst voor 's Rijks*

Verspreide Kunstvoorwerpen (te Den Haag), die deze vervolgens kan uitlenen aan musea, openbare gebouwen en aan Nederlandse ambassades in het buitenland.

3 Onder de *aankoopsubsidieregeling kunstwerken* geeft de overheid aan particuliere kopers van beeldende kunst een subsidie van 20% van de prijs per aangekocht kunstwerk, tot een maximum van f 250,-. Het kunstwerk moet gekocht zijn in bepaalde, tevoren aangewezen, galleries en de koper verplicht zich, het werk de eerste 5 jaar niet te zullen verkopen. Deze regeling heeft, behalve de toename van de omzet van de kunstenaar en van het particuliere kunstbezit, ook bijgedragen tot de uitbreiding van het aantal galleries, met name buiten de grote steden.

4 De door de overheid gesubsidieerde *Stichting Beeldende Kunst* in Amsterdam leent kunstwerken uit aan particulieren die daarvoor een jaarlijks lidmaatschapsbedrag betalen. Dit bedrag wordt voor driekwart gereserveerd als een kooptegoed waarvoor de betrokkene na verloop van tijd een kunstwerk in eigendom kan verkrijgen. De kunstenaar wiens werk wordt uitgeleend, ontvangt van de stichting jaarlijks een huurvergoeding. Dat dit systeem van uitlenen bij het publiek is aangeslagen blijkt uit de oprichting van soortgelijke stichtingen elders in het land.

5 Drie in Amsterdam gevestigde instellingen met een voorlichtende en/of bemiddelende taak, worden eveneens door de overheid gesteund. Deze zijn:

a *Stichting Kunst en Bedrijf*, welke die bedrijven, instellingen en scholen adviseren die een kunstwerk willen aankopen of daartoe een opdracht willen geven. Zij fungeert tevens als informatie- en documentatiecentrum over beeldende kunst in relatie tot de architectuur.

b De *Stichting Wonen*, hield zich aanvankelijk alleen bezig met interieurverzorging en binnenhuisarchitectuur. In haar huidige opzet tracht zij ook een kritische instelling bij het publiek ten opzichte van de woningbouw en de leefomgeving te stimuleren.

c De *Stichting Industriële Vormgeving*, opgericht door een aantal industrieën, wil het bedrijfsleven ertoe aanzetten om meer aandacht te geven aan de mooie zowel als de functionele vormgeving van haar produkten. Zij tracht dit doel onder meer te bereiken door een rechtstreekse band te leggen tussen het bedrijfsleven en de opleidingsinstellingen.

Sociaal beleid

Meer dan andere categorieën kennen beeldende kun-

stenaars het probleem dat de maatschappelijke vraag naar hun werk achterblijft bij het aanbod. Om zoveel mogelijk te voorkomen dat zij genoodzaakt worden om, in artistiek opzicht, niet-functioneel nevenwerk te doen, heeft de overheid voor hen een, als tijdelijk bedoelde, arbeidsvoorziening ingesteld (Beeldende Kunstenaars Regeling). Zij, die niet voldoende inkomsten hebben kunnen een beroep op steun doen, waarbij zij een of meer werkstukken aan de overheid aanbieden of een opdracht tot het maken van een kunstwerk krijgen.

In elke gemeente beoordeelt een commissie van ambtenaren en kunstenaars de haar aangeboden werken en stelt, wanneer deze worden aanvaard, een prijs vast.

Het verschil tussen de maatschappelijke vraag naar beeldende kunst en het aanbod ervan blijkt zo groot te zijn dat, in weerwil van het als tijdelijk bedoelde karakter van deze regeling, een groeiend aantal kunstenaars (naar schatting thans ongeveer 1000) semi-permanent erop is aangewezen.

De Beeldende Kunstenaars Regeling is niet in de eerste plaats een instrument van het kunstbeleid, gericht op de maatschappelijke werking van de kunst, maar van het sociale beleid, dat spanningen op de arbeidsmarkt tracht weg te nemen. Zij valt daarom onder de verantwoordelijkheid van de minister van Sociale Zaken. De overheid streeft ernaar om de bestaande procedure te vervangen door een regeling met een ruimere doelstelling, waarbij meer gelet wordt op de maatschappelijke doorwerking van het werk van de betrokken kunstenaars. Daarbij hoopt zij tegemoet te komen aan de bezwaren die uit kunstenaarskringen zijn ingebracht, met name dat de regeling het isolement van de kunstenaar versterkt.

Muziek, dans en opera

Muziek

Orkesten

Nederland telt twaalf symphonie-orkesten, waarvan het *Concertgebouworkest* te Amsterdam, het *Residentie-orkest* te Den Haag en het *Rotterdams Philharmonisch Orkest* tot ver over de grenzen bekend zijn. Van de overige, meest provinciaal werkzame orkesten mogen worden genoemd het *Brabants Orkest* ('s-Hertogenbosch) en het *Limburgs Symphonie Orkest* die, behalve in het eigen gewest, ook een belangrijke rol spelen bij de culturele uitwisseling met nabuurlanden. Vooraanstaande orkest-dirigenten zijn Bernard Haitink, Willem van Otterloo en Edo de Waart.

Het *Nederlands Kamerorkest*, geleid door Szymon Goldberg en David Zinman, heeft geen regionaal beperkte taak; het geeft concerten in het land en het gaat geregeld op buitenlandse tournees.

Het *Nederlands Begeleidingsorkest* (Nederlands Balletorkest) treedt uitsluitend op bij voorstellingen van de twee grote balletgezelschappen.

Al deze orkesten worden volledig gesubsidieerd door de overheid (rijk, provincies en gemeenten).

De Nederlandse Omroep Stichting (Hilversum), waarin de diverse radio- en televisie-organisaties samenwerken, beschikt over vijf eigen orkesten, waaronder twee symfonie-orkesten en een kamerorkest. Deze verzorgen in de eerste plaats muziekuitzendingen voor de omroep, maar treden een enkele maal ook op in concertzalen. Zij worden bekostigd uit de algemene middelen van de omroep (luister- en kijkgelden die worden betaald door de houders van radio- en televisie-toestellen).

Kleinere muziekensembles

Van de kleinere ensembles die in klassieke bezettingen spelen mogen hier worden genoemd: het *Amatikwartet*, het *Danzikwintet* en het *Arditokwintet*. Daarnaast zijn in recente jaren ensembles gevormd met minder traditionele bezettingen, zoals het *Nederlands Blazersensemble*, de *Slagwerkgroep Amsterdam* en het *Nederlands Saxofoonkwartet*.

Een andere categorie vormen de ensembles die gespecialiseerd zijn in een bepaald muziekrepertoire zoals *Syntagma Musicum*, *Studio Laren* en *Musica da Camera*, waarvan de eerste twee zich toeleggen op de Renaissance en de laatste op Barokmuziek.

Een aantal van deze groepen ontvangt enige subsidie van de overheid. Deze subsidies bieden de betrokken musici echter geen volledig inkomen; vaak zijn zij dan ook lid van een groter orkest of werkzaam als docent.

Solisten

Tot de musici die als solist, of door grammofoonopnamen, ook in het buitenland bekend werden, behoren Herman Krebbers en Theo Olof (viool), Daniël Wayenberg en Theo Bruins (piano), Frans Brügger (blokfluit), Gustav Leonhardt (clavecimbel), Tibor de Machula en A. Bijlsma (cello), en Albert de Klerk en Piet Kee (orgel). Van de vocalisten noemen wij Elly Ameling en Christine Deutekom (sopraan), de altzangeres Aafje Heynis en Max van Egmond (bas-bariton). Opmerkelijk jong talent vindt men met name onder de violisten onder anderen Emmy Verheij en Christiaan Bor.

Koren

Er zijn in Nederland vier beroepskoren:

Het *Nederlands Kamerkoor* en het *Nederlands Vocaal Ensemble* zijn in de eerste plaats gericht op een zelfstandige concertpraktijk; het eerste treedt ook geregeld in het buitenland op, terwijl het Vocaal Ensemble vooral bekend is door uitzendingen voor de radio. Het *Groot Omroepkoor* heeft eenzelfde opdracht als de hiervoor genoemde radio-orkesten.

Het *Nederlands Operakoor* werkt mee aan de voorstellingen van de Nederlandse Operastichting.

Vernieuwing in de muziekwereld

Zowel in de kunstenaarswereld als in de Raad voor de Kunst en bij de overheid gevoelt men een zekere onvrede met de huidige situatie. Bij de discussies hierover is met name gepleit voor een verruiming van de functie van het orkest. Ook het repertoire van de orkesten zou breder moeten worden samengesteld, met een minder overheersende plaats voor de muziek uit de klassieke en romantische perioden. De kamermuziek zou meer aandacht verdienen dan ze nu krijgt.

Andere voorstellen betreffen de vorming van een 'pool' van musici, bijvoorbeeld door samengaan van twee of meer symfonie-orkesten; meer uitvoeringen voor het publiek door de omroeporkesten en het Begeleidingsorkest en een grotere taak voor orkestleden bij het muziekonderwijs en de amateuristische muziekbeoefening.

De discussie over de herstructurering van de muziekpraktijk en van het orkestenbestel is nog in volle gang.

Componisten

Bekende hedendaagse componisten zijn Hendrik Andriessen, Henk Badings, Hans Henkemans, Hans Kox, Ton de Leeuw, Peter Schat en Jan van Vlijmen. De overheid verleent jaarlijks aan een aantal componisten een *opdracht* voor een bepaald soort compositie of een *stipendium* om hen gelegenheid te geven zich vrij te maken voor creatief werk.

Er zijn twee *Staatsprijzen* voor componisten:

De *Sweelinck-prijs*, die elke vier jaar wordt toegekend voor het gehele oeuvre, en de *Van der Leeuw-prijs*, die ook om de vier jaar wordt gegeven voor één bepaalde compositie. (Professor G. van der Leeuw, minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen 1945-1946).

Orkesten die voor het uitvoeren van een hedendaags Nederlands muziekwerk genoodzaakt worden om ex-

tra kosten te maken, bijvoorbeeld voor het engageren van aanvullende musici, kunnen van het rijk hiervoor een extra subsidie ontvangen.

De auteursrechten worden geïnd door het, door Nederlandse componisten opgerichte, *Bureau voor Muziekauteursrechten* (BUMA). Deze bedragen worden niet volledig uitgekeerd aan de rechthebbenden maar worden voor een deel gestort in enkele, door BUMA beheerde fondsen: het Cultuurfonds, dat opdrachten en stipendia verleent, het Sociaal Fonds BUMA, dat financiële ondersteuning kan geven aan componisten, en de *Stichting Nederlandse Muziekbelangen*, die de uitvoering van muziek van eigen bodem tracht te stimuleren.

Een aantal componisten en musici werkt samen in de *Stichting Studio voor Elektro-instrumentale muziek* (STEIM); hierin wordt geëxperimenteerd met het met behulp van elektronische apparatuur vervormen van instrumentaal voortgebracht geluid.

Het Contactorgaan Elektronische Muziek (CEM) is een overkoepelend orgaan waarin diverse personen en instellingen die zich bezighouden met elektronische muziek, samenwerken. Het heeft een eigen studio, waarvan particulieren gebruik kunnen maken, en het organiseert concerten.

Andere studio's voor elektronische muziek zijn die van het Koninklijk Conservatorium in Den Haag en van het Instituut voor Sonologie dat verbonden is aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.

Jazz

De Nederlandse jazzwereld is beperkt van omvang maar brengt musici en groepen voort die van internationale betekenis zijn, zoals blijkt op jazz-festivals in het buitenland. Van de aanwezigheid van Amerikaanse musici die West-Europa (Parijs, Amsterdam, Kopenhagen) als tweede vaderland kozen gaat in dat opzicht een belangrijke stimulans uit. Vooraanstaande Nederlandse jazzmusici zijn onder anderen de orkestleiders Boy Edgar en Rogier van Otterloo, de saxofonisten Piet Noordijk, Theo Loevendie en Willem Breuker, de pianisten Mischa Mengelberg en Louis van Dijk, de fluitist Chris Hinze, de drummers John Engels, Han Bennink en Martin van Duinoven.

Jazzconcerten worden als regel niet gesubsidieerd, incidenteel krijgen jazzgroepen echter rijkssubsidie ten behoeve van concertseries of festivals. Bekende festivals zijn het Jazz Festival in Laren en het Hammerveld Jazz Festival in Roermond.

Pop

De muziek die, gezien de platenverkoop, het grootste publiek bereikt, is de popmuziek. Bekende Nederlandse groepen zijn onder andere Shocking Blue en The Cats. Eerstgenoemde groep bereikte eens de top van de Amerikaanse hitparade. Popmuziek behoort vrijwel geheel tot de 'vrije', d.i. ongesubsidieerde, sector; in bijzondere gevallen kunnen echter ook rijkssubsidies worden verstrekt.

Studiebeurzen

Jonge instrumentalisten en vocalisten kunnen in aanmerking komen voor een beurs om, in aanvulling op hun opleiding in eigen land, les te nemen bij buitenlandse muziekpedagogen.

Cursussen

Postacademiale bijscholing aan kunstenaars wordt gegeven op cursussen zoals de *Internationale Zomeracademie voor Organisten* te Haarlem en de *Internationale Zomercursus voor Vocalisten* in 's-Hertogenbosch.

De *Eduard van Beinum Stichting* onderhoudt op het landgoed Queekhoven te Breukelen een ontmoetingscentrum voor jonge toonkunstenaars uit binnen- en buitenland. Zij organiseert studieweeken – waaronder de beroemd geworden jaarlijkse harpweek – en zij biedt aan kunstenaars de mogelijkheid zich gedurende een langere periode terug te trekken voor studiedoel-einden. Daarnaast worden op Queekhoven concerten gegeven van kamermuziek.

De *Stichting Nederlands Impresariaat* organiseert concerten voor jonge solisten en ensembles van jonge musici die bedoeld zijn als ondersteuning in de moeilijke startfase die volgt op de conservatoriumstudie.

De *Stichting Gaudeamus* te Bilthoven is een internationaal ontmoetingscentrum voor hedendaagse muziek. Een belangrijk evenement is de jaarlijkse Gaudeamus muziekweek. Componisten kunnen werkstukken indienen bij een jury die daaruit een selectie maakt en aan enkele composities een prijs toekent. De geaccepteerde composities worden tijdens de muziekweek uitgevoerd en in een analysecursus besproken. Ook organiseert Gaudeamus jaarlijks een concours voor 'vertolkers van muziek van onze tijd'.

Andere concoursen, die ook openstaan voor jonge musici uit het buitenland, zijn: het *Internationaal Vocalistenconcours* in 's-Hertogenbosch, het *Internationaal Orgelconcours* te Haarlem en het *Trompconcours* voor wisselende instrumenten in Eindhoven. (Aan het laatste

concourss kunnen alleen instrumentalisten uit Nederland, België en Luxemburg deelnemen).

De Stichting Donemus te Amsterdam is een, op niet-commerciële basis werkende, muziekuitgeverij. Een belangrijk deel van het werk van Nederlandse componisten wordt bij haar uitgegeven; deze composities zijn bijna alle opgenomen op geluidsbanden die te beluisteren zijn in de discotheek van Donemus. De stichting brengt ook grammofoonplaten uit met werk van Nederlandse componisten waarbij de koper tegelijk de partituren van de uitgevoerde werken ontvangt. Donemus geeft een eigen tijdschrift uit, 'Sonorum Speculum', dat viermaal per jaar, in het Engels en Duits, het actuele muziekleven in Nederland beschrijft.

De Stichting Schoolconcert heeft als doel bij de schooljeugd belangstelling te wekken voor goede muziek; zij organiseert concerten voor de leerlingen van het voortgezet onderwijs, meestal door solisten of kleinere ensembles.

Muziekonderwijs wordt in hoofdzaak gegeven aan ongeveer 130, door rijk, provincie en gemeente gesubsidieerde muziekscholen.

De Vereniging Jeugd en Muziek beoogt de jeugd gelegenheid te geven, zich met alle facetten van de muziek bezig te houden. In een aantal plaatsen zijn jeugdorkesten opgericht waaruit jaarlijks de leden worden geselecteerd voor het Nationaal Jeugdorkest. Jeugd en Muziek is een actief lid van de internationale organisatie Youth and Music/Jeunesse Musicale.

Amateuristische muziekbeoefening

Zelf musiceren, op individuele wijze of in groepsverband, is voor veel Nederlanders een geliefde vorm van vrijetijdsbesteding.

De bemoeienis van de overheid met deze amateuristische muziekbeoefening is minder omvangrijk dan die met het professionele muziekleven; zij wordt meestal gerealiseerd door middel van subsidies aan overkoepelende organisaties van muziekverenigingen.

Twee sectoren die van oudsher een belangrijke plaats in de Nederlandse volkscultuur innemen zijn de harmonie/fanfaren en de koorzang. Er zijn in Nederland ongeveer 2100 zangkoren en 2500 harmonie- en fanfarekorpsen.

Bekende concoursen voor amateur-musici zijn het *Wereldmuziekconcourss* (voor blaasorkesten), dat om de vier jaar te Kerkrade wordt gehouden, en het *Internationaal Koorfestival*, dat om de twee jaar in Den Haag plaatsvindt.

Dans

Het *Nationale Ballet* (Amsterdam) en het *Nederlands Dans Theater* (Den Haag) zijn niet alleen de twee belangrijkste dansgezelschappen in Nederland; zij hebben beide door succesvolle tournees in het buitenland, ook internationale bekendheid gekregen. Het Nationale Ballet brengt een breed samengesteld repertoire met zowel romantisch-klassieke als moderne choreografieën. Het Nederlands Dans Theater heeft, mede dankzij de invloed van met name Amsterdamse choreografen, een leidende plaats veroverd in de wereld van de 'modern dance'. De twee gezelschappen worden gesubsidieerd door het rijk en de steden waar zij hun standplaats hebben.

Het *Scapino Ballet* (Amsterdam) treedt op voor kinderen. Het verzorgt ook demonstraties op de scholen, waarbij aan de kinderen de betekenis van de dansen wordt uitgelegd. Scapino wordt gesubsidieerd door het rijk en door een aantal gemeenten.

Het *Rotterdams Danscentrum* is een jonge groep die buiten haar gewone voorstellingen ook demonstraties geeft op scholen. Zij treedt voornamelijk op in de Rotterdamse agglomeratie en is financieel grotendeels afhankelijk van de betrokken gemeenten.

Het *Internationaal Folkloristisch Danstheater* te Amsterdam treedt op met volksdansen uit diverse landen; de groep krijgt enige subsidie van het rijk en enkele lagere overheden.

Experimentele dans wordt beoefend door de dansgroepen van *Pauline de Groot* en *Koert Stuyf*, beide te Amsterdam, die incidenteel subsidies van de overheid ontvangen.

The Helen Leclercq Dancers leggen zich toe op de jazz- en soul-dans; het is een kleine groep die voornamelijk optreedt in showprogramma's, onder andere op de televisie. De groep wordt niet gesubsidieerd.

Choreografen kunnen evenals andere individueel werkende kunstenaars in aanmerking komen voor een opdracht, een stipendium of een studiebeurs voor het buitenland. Toonaangevende choreografen die ook in het buitenland bekendheid genieten, zijn Rudi van Dantzig en Hans van Maanen.

Opera

Er zijn twee professionele operagezelschappen: de *Nederlandse Operastichting* te Amsterdam die overwegend in het westen van het land speelt, en het in Enschede gevestigde *Forum*, dat doorgaans in het noorden en oosten optreedt. De muzikale begeleiding

van uitvoeringen van de Nederlandse Operastichting wordt meestal verzorgd door orkesten van de radio en door het Nederlands Operakoor; de balletmedewerking aan deze voorstellingen is in handen van het Nationale Ballet. Forum beschikt over een eigen koor en orkest en een eigen dansgroep.

Vocalisten die zich willen specialiseren in het operavak kunnen ter voorbereiding op hun loopbaan praktijk opdoen bij de opera-studio, die is verbonden aan de Nederlandse Operastichting.

Bezoek aan concerten, ballet- en operavoorstellingen

De globale ontwikkeling van het concert-, ballet- en operabezoek blijkt uit de volgende tabel:

*Aantal bezoekers in duizenden**

Seizoen	1967/68	1968/69	1969/70	1970/71
concert	1.138	1.147	1.145	1.144
dans	236	267	247	214
opera	190	170	168	152

De bezoekcijfers hebben alleen betrekking op concerten door de twaalf symfonie-orkesten, het Nederlands Kamerorkest en het Nederlands Begeleidingsorkest. Over het bezoek aan kamermuziekuitvoeringen zijn geen concrete gegevens voorhanden.

Bij 'dans' is het publiek geteld van het Nationale Ballet, het Nederlands Danstheater en het Scapino Ballet; de jeugdvoorstellingen van dit laatste gezelschap zijn hier meegeteld.

Bij de cijfers over het operabezoek moet worden aangetekend dat gedurende de eerste drie vermelde seizoenen behalve de Nederlandse Operastichting en Opera Forum nog een derde gezelschap, de Zuid-Nederlandse Opera, voorstellingen gaf; deze groep is sindsdien opgeheven.

Het bezoek aan opera- en balletvoorstellingen blijkt een dalende lijn te vertonen, terwijl concertbezoek min of meer constant blijft. Vergeleken bij de bevolkingsgroei is er echter sprake van een relatieve achteruitgang in het concertbezoek en wordt de relatieve afname van opera- en balletbezoek versterkt.

Toneel

Dat de relatie tussen kunst en samenleving in Nederland de laatste jaren sterk aan verandering onderhevig

is, is het meest voelbaar in het toneel, waar werd besloten om de twee grote gezelschappen van Amsterdam en Rotterdam op te heffen. Alvorens op deze ontwikkelingen in te gaan volgt eerst een schets van de toneelstructuur.

De gesubsidieerde gezelschappen vallen in twee categorieën uiteen:

1 De 'continue' gezelschappen. Om een continuïteit te garanderen in het aanbod van toneel wordt subsidie verleend aan enkele over het land verspreide gezelschappen die in de eerste plaats een taak hebben ten aanzien van een bepaalde regio. Deze gezelschappen zijn: *De Haagse Comedie* (Den Haag), *Theater* (in het oosten van het land), *Globe* (vooral de provincie Brabant), de *Noorder Compagnie* (Groningen, Friesland en Drenthe), *Centrum* (de provincie Utrecht en Noord-Holland) en het *Groot Limburgs Toneel* (dat behalve in Zuid-Nederland ook in Belgisch Limburg speelt en dat derhalve eveneens door België wordt gesubsidieerd).

Ook het *Amsterdams Toneel* (Amsterdam) en het *Nieuw Rotterdams Toneel* (Rotterdam) behoorden tot voor kort in deze categorie. Het besluit om deze gezelschappen op te heffen hing samen met een sterke achteruitgang van het aantal bezoekers, het vertrek van enkele topacteurs en de spanningen daarover zowel binnen deze groeperingen als met de plaatselijke subsidiënten. De toneelvoorstellingen in deze beide steden wil men voorlopig zo regelen dat niet een vast gezelschap daarvoor wordt aangetrokken maar dat elk ander gezelschap (en ook speciaal daarvoor opgerichte produktiegroepen) kunnen solliciteren naar de bespeeling van de stedelijke schouwburgen.

De 'continue' gezelschappen trachten een gevarieerd repertoire van zowel moderne als klassieke stukken te brengen. Een van de voorwaarden waaraan voor het verkrijgen van subsidie moet worden voldaan, is het invoeren van Nederlandse toneelstukken. Hedendaagse nederlandstalige toneelschrijvers wier werk geregeld gespeeld wordt zijn Lodewijk de Boer, Hugo Claus, Dimitri Frenkel Frank en Gerben Hellinga.

2 De 'niet-continue' gezelschappen. Hieronder vallen gezelschappen die – meestal voor een periode van 2 jaar – een subsidie ontvangen om te experimenteren met nieuwe wijzen van toneelbeoefening. Het betreft hier groepen die toneelspelen niet allereerst zien als het vertolken van door anderen geschreven, avondvullende stukken, maar als middel om het publiek te activeren en bewust te maken van zijn maatschappelijke situatie. Zij brengen daartoe vaak zelf geschreven

* Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek.

stukken of improviseren over thema's van actuele betekenis. Zij zijn daarbij bereid om het podium te verlaten en het publiek op straat op te zoeken. De subsidie aan deze groepen is tijdelijk omdat zij bedoeld is voor het experiment. In een periode van 2 jaar moet beoordeeld worden of de werkwijze van de groep succesvol is geweest of niet.

Het niet-gesubsidieerde toneel, de zogenaamde 'vrije produkties' nemen een toenemend belangrijke plaats in. Vaak betreft het hier amusementsoneel dat niet door de grote gezelschappen wordt gebracht. In het algemeen gaat het bij de vrije produkties om voorstellingen, waarmee men op grond van de inhoud, de bekendheid van de spelers, de kleine bezetting en een weinig kostbare montage, niet veel risico loopt. Dit toneel wordt meestal gebracht door voor de gelegenheid gevormde groepen, die na de laatste opvoering van het stuk weer uit elkaar gaan. Enigszins buiten de hier gehanteerde indeling staat het *Amsterdams Volkstoneel*, een groep die zich toelgt op een specifiek Nederlandse toneeltraditie waarin stukken worden gebracht die het leven van de volksklassen in de eerste decennia van deze eeuw dramatiseren. Dit heeft er zeker ook toe bijgedragen dat dit gezelschap meer het gewone publiek bereikt heeft dan de eerder genoemde toneelgroepen. Het Amsterdams Volkstoneel is voornamelijk afhankelijk van eigen inkomsten; de overheid draagt een geringe subsidie bij.

Toneel voor de jeugd

Een aantal gezelschappen houdt zich specifiek bezig met het in contact brengen van de jeugd met toneel; dit zijn onder andere *Proloog*, het *Amsteltoneel*, *De Nieuwe Komedie* en de *Toneelgroep Wim Zomer*. Daarnaast worden ook door de grote gezelschappen speciale jeugdvoorstellingen gegeven. De gespecialiseerde groepen verschillen onderling vrij sterk in hun doelstellingen en werkwijzen: sommige willen in de eerste plaats de jeugd interesseren voor het toneel als zodanig, mede met het oog op het vormen van toekomstig schouwburgpubliek. Voor andere is toneel vooral een middel om de jeugd kritisch te maken ten opzichte van de maatschappij. Zij voeren niet alleen een toneelstuk op, maar proberen ook onder de jeugd een discussie uit te lokken over de uitgebeelde situaties; ook worden de voorstellingen vaak voorafgegaan of gevolgd door lessen waarop een acteur met de schoolkinderen praat over de bedoeling van de voorstelling. Enkele van de jeugdtoneelgroepen worden door de rijksoverheid ge-

subsidieerd, echter alleen voor het geven van voorstellingen voor de leerlingen van het voortgezet onderwijs. Een aantal gemeentebesturen geeft ook subsidie aan groepen voor het spelen voor de leerlingen van basisscholen.

Dalende belangstelling

Over het bezoek aan voorstellingen van het gesubsidieerde beroepstoneel zijn de volgende gegevens illustratief:

Seizoen	Toneelbezoek × 1.000
1967/68	1.520
1968/69	1.420
1969/70	1.437
1970/71	1.199

De belangstelling voor het gesubsidieerde beroepstoneel is de laatste jaren dus duidelijk sterk afgenomen, een daling die nog wordt versterkt wanneer rekening wordt gehouden met de bevolkingsgroei in de betreffende periode.

Toneel op de televisie

De betekenis van de televisie voor het toneel valt niet te ontkennen: velen hebben door middel van dit medium voor het eerst kennis gemaakt met goed toneel. De acteurs die aan televisiedrama's meewerken, zijn vaak verbonden aan de toneelgezelschappen.

Prijzen en onderscheidingen

De Vereniging van Schouwburgdirecteuren kent jaarlijks prijzen toe voor de beste mannelijke en vrouwelijke hoofdrollen en bijrollen in het afgelopen seizoen. De Kring der Toneelcritici geeft elk jaar de Prijs der Kritiek voor uitzonderlijke prestaties, terwijl de Nederlandse Vereniging van Toneelkunstenaars jaarlijks de Defresne-prijs uitreikt voor de beste regie (genoemd naar de toneelschrijver en regisseur August Defresne).

Instellingen op het gebied van het toneel

Het Nederlands Centrum van het Internationaal Theater Instituut (ITI) te Den Haag, tracht in het buitenland belangstelling te wekken voor het Nederlandse toneel en anderzijds het Nederlands publiek te attenderen op belangrijke theaterprodukties uit andere landen.

Vooral de laatste jaren worden, mede dankzij de activiteiten van dit centrum, meer en meer Nederlandse toneelstukken (in vertaling) in het repertoire van buitenlandse toneelgroepen opgenomen.

Documentatie over toneel wordt bijgehouden door de Stichting Documentatie Nederlands Toneel en het Toneelmuseum, beide te Amsterdam, waarvan de laatste tevens tentoonstellingen organiseert en een archief beheert van geluids- en beeldopnamen van toneeluitvoeringen.

Mime

In de laatste jaren is zowel het aantal beoefenaars van de mime als de publieke belangstelling daarvoor toegenomen. Vijf groepen worden gedeeltelijk door de overheid gesubsidieerd. Sommige van deze groepen houden zich overigens niet alleen met de mimekunst bezig maar gebruiken bij hun optreden ook elementen uit het cabaret en het variété.

Cabaret

Voor de cabaretkunst heeft in Nederland steeds grote belangstelling bestaan; vooral in de laatste decennia breidt het aantal groepen en cabaretiers zich voortdurend uit.

Gedurende een lange tijd na de tweede wereldoorlog werd het cabaret in Nederland beheerst door 'de grote drie': Wim Kan, Wim Sonneveld (†) en Toon Hermans. Vanaf 1960 moet daaraan een groeiend aantal namen worden toegevoegd, waarvan onder meer genoemd kunnen worden Seth Gaaikema, Fons Jansen, Paul van Vliet (die o.a. een Engelstalig programma brengt), Jasperina de Jong, Gerard Cox en Herman van Veen.

Letteren

Het potentiële lezerspubliek voor de nederlandstalige literatuur omvat behalve de bevolking in het eigen land een groot gedeelte van de bevolking van België en een gedeelte van die van Zuid-Afrika. Voor de verkoop van Nederlandse literatuur hebben deze laatste gebieden echter weinig te betekenen; daartegenover staat dat Vlaamse schrijvers in Nederland relatief veel worden gelezen, soms zelfs meer dan in hun eigen land. Het Friese taalgebied – dat een deel van de ruim 500.000 inwoners tellende provincie Friesland omvat – kent een eigen literatuur.

Ter bekroning van letterkundigen zijn door het rijk enkele prijzen ingesteld. De *Prijs der Nederlandse Lette-*

ren wordt uitgereikt in samenwerking met de Belgische overheid, om daarmee de eenheid van het Nederlandse taalgebied te onderstrepen. De prijs wordt om de 3 jaar toegekend aan Nederlandse en Belgische literatoren. Zij is tot nu toe uitgereikt aan de Belgische auteurs Herman Teirlinck, Stijn Streuvels en Gerard Walschap en aan de Nederlandse dichters A. Roland Holst en Jacques Bloem en (postuum) aan de Nederlandse schrijver Simon Vestdijk. De laatste drie letterkundigen hebben ook de (Nederlandse) *Staatsprijs voor de Letterkunde* (P.C. Hooftprijs) ontvangen. Andere schrijvers aan wie deze (jaarlijkse) prijs is toegekend zijn de dichters Gerrit Achterberg, Lucebert en Gerrit Kouwenaar, de essayisten Pieter Geyl, L. J. Rogier en Anton van Duinkerken en de romanschrijvers F. Bordewijk, G. K. Reve en W. F. Hermans.

Vanwege het grote belang van goede lectuur voor de jeugd is de *Staatsprijs voor kinder- en jeugdliteratuur* ingesteld. De *Staatsprijs voor dramatische letterkunde* wordt uitgereikt ter bekroning van goede toneelschrijvers; beide prijzen worden om de 3 jaar toegekend. Evenals beeldende kunstenaars en musici kunnen verdienstelijke literatoren in aanmerking worden gebracht voor toekennen van *eregelden*.

Ter aanmoediging van jonge auteurs worden door het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk ook *toelagen* (van f 4000 of f 2000) uitgereikt; het doet dit op advies van een jury die een keuze maakt uit een aantal anoniem ingediende werken.

Evenals in andere landen zijn relatief weinig schrijvers in staat om geheel van de verkoop van hun werk te leven. Veel Nederlanders spreken een of meer vreemde talen; zij hebben zodoende gemakkelijk toegang tot de buitenlandse literatuur, hetgeen de belangstelling voor de eigen letterkunde wat in het gedrang zou kunnen brengen. Een andere belemmerende factor is de omstandigheid dat de Nederlandse auteur zich behalve van de roman ook vaak van het gedicht en het essay bedient, terwijl de belangstelling van het publiek nu eenmaal vooral uitgaat naar de roman en, in groeiende mate, naar de 'non-fiction'. Voorts heeft een sterke prijsontwikkeling in de grafische industrie het boek (ook het pocket-boek) in de loop van enkele jaren belangrijk duurder doen worden, waardoor het aantal verkochte boeken sterk is gedaald.

(Wel steeg de omzet van de boekenclubs – postorderbedrijven die tegen een verlaagde prijs boeken aanbieden – en nam het aantal uitleningen via de bibliotheken toe).

Om te voorkomen dat schrijvers niet aan hun literaire

werk toekomen doordat hun tijd in beslag wordt genomen door een ander beroep, kent het *Fonds voor de Letteren* jaarlijks een aantal auteurs een uitkering toe; het wordt daartoe financieel in staat gesteld door een subsidie van de overheid. Het fonds kent verschillende soorten uitkeringen. Zo worden aan schrijvers die geen ander beroep uitoefenen *stipendia* (tot f 13 000) of *toelagen* (van f 4500) per jaar toegekend, terwijl aan auteurs die een ander beroep hebben maar zich enige tijd daarvan willen vrijmaken voor literair werk, *werkbeurzen* (tot f 9000) kunnen worden verstrekt.

Een ander type uitkering is het *aanvullend honorarium* (op datgene wat men van de uitgever ontvangt) dat, nadat een publikatie is uitgekomen, door het fonds kan worden uitgekeerd voor een roman of dichtbundel, of voor een bijdrage in een literair tijdschrift of het vertalen van buitenlands werk.

Daarnaast verstrekt het fonds *uitleenvergoedingen* aan letterkundigen wier werk is aangekocht door de openbare bibliotheken, afhankelijk van het aantal aangeschafte exemplaren.

Ter stimulering van de *toneelschrijfkunst* en om te bevorderen dat meer Nederlandse toneelstukken worden opgevoerd, stelt het rijk toneelgezelschappen in staat om een opdracht te geven aan een toneelschrijver.

Deze verplicht zich dan om bij het maken van zijn stuk samen te werken met een regisseur. De subsidie omvat behalve het honorarium van de schrijver ook dat van de regisseur en wordt pas volledig uitgekeerd na de première van het stuk. Onder dezelfde voorwaarden kan de Nederlandse Omroep Stichting een subsidie ontvangen voor opdrachten tot het schrijven van hoorspelen en televisiestukken.

Het *Centrum voor Dramaturgie* te Amsterdam tracht het schrijven en uitvoeren van Nederlandstalig drama te bevorderen. Schrijvers van toneelstukken of spelen voor radio of televisie kunnen in aanmerking komen voor een aanmoedigingshonorarium, terwijl zij voor het speelbaar maken van hun werk advies kunnen ontvangen van ervaren toneelschrijvers en dramaturgen.

Hoewel de uitgeverij en de boekhandel autonoom zijn voor wat de distributie van literatuur betreft, kan in bepaalde gevallen het rijk een uitgever een subsidie toekennen om daarmee de uitgave van een in commercieel opzicht riskant letterkundig werk (zoals literair-historische studies, dichtbundels en uitgaven van verzamelde werken) te bevorderen. Deze subsidies beogen ook de verkoopprijs van de betreffende boeken lager te maken, zodat deze voor een groter publiek toegankelijk worden.

De volgende organisaties hebben een meer indirecte functie bij het in contact brengen van het publiek met de letterkunde:

De Stichting ter bevordering van de vertaling van Nederlands letterkundig werk te Amsterdam tracht buitenlandse uitgevers ervoor te interesseren werk van Nederlandse (en Belgische) auteurs in hun fonds op te nemen.

De jaarlijkse *Algemene Conferentie der Nederlandse Letteren*, die afwisselend in Nederland en België gehouden wordt, en ook van beide overheden subsidie krijgt, is een ontmoetingsforum voor nederlandstalige schrijvers. De conferenties zijn gewijd aan algemene problemen van de Nederlandse literatuur en literatoren, zoals hun relatie met de omroep of het bibliotheekwezen.

De Stichting Schrijvers op School te Amsterdam werkt vanuit de gedachte dat het persoonlijk contact met een auteur een van de beste manieren is om een jeugdig publiek te interesseren voor diens werk en voor de letterkunde in het algemeen. Scholen die daarin geïnteresseerd zijn, kunnen via de stichting een schrijver uitnodigen om in de klas te spreken over en voor te lezen uit het werk van hemzelf of van anderen.

Het *Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum* te Den Haag en het *Fries Letterkundig Museum* in Leeuwarden vervullen een museale en documenterende functie ten aanzien van de literatuur in beide taalgebieden. Zij verzamelen o.a. gegevens en voorwerpen die verband houden met het leven en werk van in aanmerking komende auteurs.

Film

Algemeen

Nederland behoorde aan het begin van deze eeuw met Frankrijk, Italië, Duitsland, Engeland, Denemarken, Zweden en de Verenigde Staten tot de pioniers op filmgebied, o.a. met het journal van Mullens (Alb. Frères) dat vanaf 1898 werd geproduceerd.

Hoewel Nederland in de eerste wereldoorlog als neutraal land minder in het nadeel was dan de in de oorlog betrokken Europese landen – de filmproductie schrompelde er snel ineen – heeft men die eerste voor­sprong niet verder kunnen ont­plooi­en.

De komst van de geluidsfilm wierp aan het einde van de jaren twintig een definitieve barrière op. Het dure medium en een klein taalgebied waren onverenigbare factoren die gevarieerde pogingen bijna steeds onmiddellijk in de kiem smoorden.

In de jaren dertig was er nog een kleine opleving door de honger van het publiek naar gemakkelijke kluchten

in de crisistijd. De toen al opgelopen achterstand probeerde men op te vangen met het uitnodigen van bekende regisseurs uit het buitenland.

Er waren nog andere redenen waarom Nederland zich als filmland niet gemakkelijk ontplooidde. Door de – in het algemeen gesproken – calvinistische instelling van de Nederlanders, is theater bij hen nooit op grote schaal gemeengoed geworden; ook zin voor dramatiek bestond nauwelijks. Dat hier de schilderkunst juist wel bloeide, tekent het volk van de lage landen meer als één van waarnemers van de werkelijkheid dan als arrangeurs van drama's, afgeleid van die werkelijkheid. Logisch gevolg: Nederlandse documentaristen bereikten wel een internationaal publiek. Van hen was Joris Ivens (geboren 1898) met zijn geëngageerde en getuigende visie in onder meer 'Zuiderzee' (1933) en 'Spanish Earth' (1937) veruit de belangrijkste.

Na 1945 verbreedde die bloei van de korte Nederlandse film zich in het werk van Bert Haanstra, Herman van der Horst, John Fernhout, Louis van Gasteren, Charles Huguenot van der Linden en een aantal anderen.

Bezoek

Van zestien Europese landen, waarvan omstreeks 1972 cijfers van bioscoopbezoekers zijn gepubliceerd, staat Nederland met nog geen twee bioscoopbezoeken per jaar per inwoner op de laatste plaats achter Finland, met een frequentiecijfer van 2,6.

Het totale bezoekerscijfer van ruim 55 miljoen in 1960 zakte terug naar een dieptepunt in 1970 met 24,1 miljoen, daarna is een langzaam, maar stabiel lijkend herstel ingetreden met een bezoekerscijfer van 26,5 miljoen over 1973.

Niet in het minst is het een gevolg geweest van een toegenomen belangstelling voor de Nederlandse speelfilm.

In een kwarteeuw naoorlogse jaren waren alleen de documentaires van Van der Horst en Haanstra en de komedies van de laatste duidelijke publiektrekkers geweest met 'Ciske, de rat' van Wolfgang Staudte en de verzetsfilm 'De overval' van Paul Rotha en Kees Brusse. De bloei van de laatste jaren is niet helemaal een toevalligheid, te danken aan het succes van enkele films uit een jaarproductie, die voorheen zelden hoger lag dan drie of vier. Het was een samenspel van factoren.

In de eerste plaats werd die renaissance bepaald door een diepgaande crisis in vrijwel alle grote filmproducerende landen, die daardoor slechts een klein pakket

aantrekkelijke films voor het grote publiek konden bieden. Dat maakte de weg vrij voor kleinere filmproducerende landen om – doorgaans met overheidssteun – een filmklimaat te ontwikkelen, eerst op nationaal plan en vervolgens doorstotend tot over de grenzen. Men zag dat in Zwitserland, Canada en België; ook Nederland heeft zich intussen in deze rij gevoegd. De eerste tekenen zijn er, dat ook in het buitenland interesse groeit voor de Nederlandse film, die het echter vooreerst van een solide basis bij het eigen publiek moet hebben. Dat lukte met name in 1973 toen bijna 23 procent van de gezamenlijke bioscooprecettes door Nederlandse films binnenkwam. Een dergelijk cijfer biedt een zekere waarborg bij de snel stijgende kosten dat het aantal films van tegen de tien per jaar gehandhaafd kan blijven. De verfilming van Jan Wolkers' roman 'Turks Fruit' door Paul Verhoeven betekende een uniek feit in de annalen van de nationale speelfilm: meer dan 3,5 miljoen bezoekers en bovendien een breed internationaal roulement. De weerklink die deze typisch Nederlandse liefdestragedie verwierf zal zeker enige twijfel voor een eigengeaard produkt wegnemen, een twijfel, die er al enkele malen toe had geleid, dat men films in de Engelse taal realiseerde.

Deze gunstige kentering was mede te danken aan de totstandkoming van coprodukties met de nederlands-talige Belgen. 'Mira' van Fons Rademakers betekende in 1971 een doorbraak, in de volgende jaren zijn steeds één of meer films in samenwerking tot stand gekomen, wat de risico's voor de producenten verminderde. Bij de jeugd is een televisieverzadiging opgetreden, waardoor het bioscoopbezoek is gestegen. De algemene lichte stijging is er ondanks een ontvolking van de grote steden, die altijd het leeuwedeel van het bezoek trokken.

Filmacademie

Wat eveneens bijdroeg tot verhoogde filmactiviteiten, was de oprichting van de Nederlandse Filmacademie in Amsterdam in 1958. Afgestudeerden bewerkstelligden al onmiddellijk een Nederlandse Nouvelle Vague rond 1963, die in korte films zowel als in het filmtijdschrift 'Skoop' haar eerste uitingsmogelijkheden kreeg.

Het is logisch bovendien dat het in omvang groeiende tv-bedrijf een kader van ervaren vakmensen deed ontstaan, waaruit ook de filmindustrie kon putten. Juist de technische onervarenheid van cineasten en hun medewerkers, die zich niet doorlopend konden ontwikkelen, vormde vroeger een struikelblok voor het welslagen van vele speelfilms.

Na de oorlog

Direct na de tweede wereldoorlog leek de voorkeur voor populaire kluchten zich bij het maken van nationale speelfilms te zullen voortzetten ('Fanfare' en 'De zaak MP' van Haanstra). Ook Fons Rademakers, die meestal in samenwerking met de schrijver Hugo Claus, in die periode 'Dorp aan de rivier', 'Het mes' en 'Als twee druppels water' verwezenlijkte, droeg bij tot een doorbraak.

Kort daarna diende een jonge generatie zich aan met films op low-budget-basis: 'Jozsef Katús' van Wim Verstappen, 'Een ochtend van zes weken' van Nikolai van der Heyde uit 1966 en 'Paranoia' van Adriaan Dittvoorst uit 1967. In de afgelopen jaren bleken vooral films, die de erotiek op een libertijnse wijze presenteren, bij het publiek in de smaak te vallen. 'Blue Movie' van Wim Verstappen had tot ver over de twee miljoen bezoekers.

Productievergroting in recente jaren heeft de Nederlandse speelfilm over een dood punt heengeholpen en een groter scala genres mogelijk gemaakt. Van Haanstra's 'Bij de beesten af', een documentaire, die het gedrag van mens en dier vergelijkt, tot de sociale satire 'The family' van Lodewijk de Boer, van de Braziliaanse tragedie 'João' van George Sluizer, tot de huwelijkszeden van 'Frank & Eva' door Pim de la Parra, van het vliegepos 'Dakota' van Wim Verstappen, tot de kostuumfilm 'Keetje Tippel' van Paul Verhoeven, en de pastorale klucht 'Help, de dokter verzuip!' van Nikolai van der Heyde, is er een groeiende variatie in thema's te vinden.

Stimulans

De faam van de korte film voor Nederland begon met die van Joris Ivens en zette zich na de oorlog voort, krachtig gestimuleerd door de overheid. Het waren meestal documentaristen, die hun oog lieten vallen op specifiek Nederlandse zaken als het water, de dijken, befaamde schilders. De films van Haanstra als 'Glas', 'Rembrandt, de schilder van de mens', 'Delta Phase I' en 'Zoo', net als 'Het schot is te boord', 'Houen zo' en 'Pan' van Herman van der Horst en 'Sky over Holland' van John Fernhout, waren goed voor onderscheidingen op vele internationale festivals.

Met een crisis in de korte film, die zich de afgelopen tien jaar overal op de wereld manifesteerde, trad er ook in Nederland een zekere vermoeidheid op bij de filmers, een zich afwenden van de nationale lyriek en heroiek. Die periode van rust is sinds kort opvallend omgebogen naar nieuwe creativiteit met een karakterverschuiving naar sociaal-critische documentaires en

korte speelfilms (Jan Vrijman, Nico Crama, Philo Bregstein, Louis van Gasteren, Hans Keller, Johan van der Keuken, René van Nie, Jonne Severijn, George Sluizer, Rolf Orthel en Jan Wiegel).

In tegenstelling tot vele andere landen kon Nederland op het belangrijke festival voor korte films in Oberhausen in 1974 met een verrassend groot aanbod van kwalitatief goede films komen. Het jaar daarvoor veroverde een Nederlandse impressie van oud speelgoed 'De kleine wereld' door Charles Huguenot van der Linden de Oscar voor de beste korte film; Berlijn kende 'Straf' van Olga Madsen een Zilveren Beer toe.

Ondertussen heeft Frans Zwartjes met zijn expressionistisch geaarde undergroundfilms tot over de hele wereld de aandacht getrokken. Op snelle en goedkope wijze maakt hij zijn films als 'Visual training', 'Spare bedroom', 'Eating' en 'Behind your walls' in een totaal eigen filmproductieproces. Dat de filmproductiviteit zich ook op het gebied van de korte film sterk aan het verbreiden is kan volgen uit de recente oprichting van 'Holland Animation', een vereniging die meer dan honderd professionele en amateurfilmers die zich met animatiefilm bezighouden, te zamen bracht.

Bioscoopbond

De Nederlandse Bioscoop Bond is een organisatie, die in zich filmverhuurders, bioscoopexploitanten en producenten met hun onderling strijdige belangen verenigt. Als gevolg van deze samenwerking is de invloed van buitenlandse filmondernemingen kleiner dan in veel andere landen. Onder de filmverhuurders heeft zich in de afgelopen jaren een concentratie voorgedaan, wat vooral voor de bioscopen in de grote steden belangrijke gevolgen had. Door het betrekkelijk gesloten karakter van de Nederlandse Bioscoop Bond is het in de praktijk slechts mogelijk een bioscoopbedrijf te beginnen indien men vooraf van het lidmaatschap van de bond verzekerd is, althans als men uit het gangbare internationale filmrepertoire wil putten.

Die maatregel van zelfbescherming door het bioscoopbedrijf is in de afgelopen jaren doorbroken als gevolg van de verschraving van het filmaanbod, wat alternatieve distributiecircuiten tot leven bracht buiten de geëigende commerciële kanalen om. Via de leden van de Bioscoopbond werden met een dalende tendens van 1968 tot 1972, respectievelijk 411 en 305 hoofdfilms geïmporteerd. In 1973 herstelde de invoer zich tot 382, waarvan het leeuwedeel (113) uit de Verenigde Staten kwam, waarna volgden Italië met 63, Hong Kong met 51, Frankrijk met 42, de Duitse Bondsrepubliek met 41, Engeland met 38, Zweden met 7, Japan en Spanje met 4 en twaalf andere landen met gezamenlijk negen-

tien films. Van de brutorecettes in 1973 ging 30 procent naar Amerikaanse films, 23 procent naar Nederlandse films, 12 procent naar Italiaanse films, 12 procent naar Engelse films, 6 procent naar films uit Hong Kong, 5 procent naar Duitse films en 5 procent naar Franse produkten.

De weer wat toenemende internationale spreiding in het repertoire is ongetwijfeld mogelijk geworden door de inrichting van steeds meer twee- en drie-in-één-bioscopen in grote, oude theaters. Door de gestegen bouwkosten zijn geheel nieuwe theaters in Nederland bijna niet meer te financieren.

Belemmerend werkt daarbij dat het bioscoopbedrijf in het hoogste btw-tarief (van 16 procent) wordt aangeslagen in tegenstelling tot de situatie in veel omringende landen, waar dit hoge tarief voor de film niet geldt, maar waar vaak nog andere heffingen drukken. Een bestemmingsheffing (als in Zweden en Italië) bestaat in Nederland niet. De afschaffing, enkele jaren geleden, van de vermakelijkheidsbelasting, heeft dan ook nauwelijks soelaas gebracht in een bedrijfstak, die door automatisering en kleinere personeelsbezetting de stijgende kosten het hoofd zoekt te bieden.

Zoals internationaal valt waar te nemen concentreert de publieke belangstelling zich steeds meer op een beperkt aantal succesfilms, al bestaat er natuurlijk een wisselwerking tussen het programmeren zonder veel risico's van het simpele repertoire en die interesse. De belangstelling voor betere, moeilijkere films wordt minder. De twintig best bezochte films maakten in de jaren zestig tussen de 25 en 28 procent van de totale recette uit, in 1973 was dat tot een percentage van 36,6 opgelopen.

De Bioscoopbond neemt deel in een reeks initiatieven, die het filmklimaat kunnen verbeteren. De Nederlandse Filmacademie, het Produktiefonds en het Nederlands Filminstituut kwamen onder meer met zijn samenwerking tot stand. Hij stimuleert met de Rijksvoorlichtingsdienst en het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk de verbreiding van Nederlandse films in het buitenland door middel van een informatiestand op festivals.

Subsidies

Het is vanzelfsprekend, dat het overgrote deel van de filmproductie niet tot stand zou kunnen komen zonder faciliteiten van de overheid, te weten subsidies en opdrachten. Na de tweede wereldoorlog heeft de korte film een krachtige stimulans ondervonden door opdrachten van de overheid vooral op nationaal niveau.

Op aanbeveling van de Raad voor de Kunst, afdeling film, worden subsidies verstrekt om de produktie van de kunstzinnige en culturele film te bevorderen. Vooral voor jonge cineasten, zoals de afgestudeerden van de Nederlandse Filmacademie, fungeert deze subsidie-mogelijkheid als een springplank in de filmwereld. De afname van de korte al of niet gesubsidieerde films geschiedt door de bioscopen ten behoeve van de voorprogramma's en voor een ander deel voor de televisie. Enkele omroepverenigingen hebben intussen Nederlandse cineasten rechtstreeks opdrachten verstrekt. De gesubsidieerde korte films worden bovendien – hoofdzakelijk in 16 mm-vorm – uitgeleend via de centrale filmotheek van de Rijksvoorlichtingsdienst en op beperkter schaal door Nederlandse ambassades in het buitenland uitgegeven voor niet-commerciële vertoningen. Deze distributie heeft de laatste jaren vooral een grote vlucht genomen.

Van de zijde van het ministerie van Buitenlandse Zaken gaan opdrachten uit voor films in de series als 'Aspects of life in the Netherlands' en 'The living arts in the Netherlands'. Het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk geeft een bijdrage voor het in stand houden van het Nederlandse Filmjournaal.

Produktiefonds

In 1956 vonden overheid en Bioscoopbond elkaar in de stichting van een Produktiefonds voor Nederlandse Films. De stichting wordt gefinancierd door de bond en voor het overgrote deel door de overheid, die in de jaren 1971, 1972 en 1973 in totaal f 4,6 miljoen fourneerde en de subsidie voor 1975 op ruim f 3,1 miljoen bracht. De steunverlening geschiedt door voorschotten als gedeeltelijke financiering voor de produktie van avondvullende films op grond van ingediende scenario's, en door voorschotten op de voorbereiding van scenario's. Deze voorschotten moeten gezien worden als garanties, die pas behoeven te worden terugbetaald als andere geldschieters hun investeringen hebben teruggekregen. Komt een film niet uit zijn kosten dan wordt de schuld aan het Produktiefonds kwijtgescholden.

Verreweg het grootste gedeelte van de initiatiefnemers voor Nederlandse of Nederlands-Belgische speelfilmprojecten maakt gebruik van deze regeling. In 1974 waren circa dertig plannen ingediend, waarvan op grond van de beschikbare middelen uiteraard maar een deel kon worden gehonoreerd.

Er worden ook kredietfaciliteiten verleend voor het gebruik van de Cinetone-studio's bij Amsterdam alsmede voor de laboratoria.

Andere circuits

De verschraving in het filmaanbod en de sluiting van steeds meer bioscopen – het aantal zakte in Nederland van 562 in 1962 tot 381 in 1974 – vormde een impuls voor het ontstaan van alternatieve distributiecircuit, Fugitive Cinema Holland te Amsterdam en Film International, die naast bescheiden filmmanifestaties zorgen voor een experimenteel getint internationaal repertoire van films – doorgaans op 16 mm – dat verhuurd wordt aan filmliga's, scholen, verenigingen etc. De laatste tijd zijn daar filmhuizen bijgekomen zoals die al in Utrecht, Amersfoort, Rotterdam en Delft zijn gesticht en waarvan het aantal nog groeit. De eerste ervaringen zijn dat voor deze filmhuizen met hun vaak geëngageerd repertoire het publiek nog moet worden gevormd.

Het officiële filmbedrijf heeft vooralsnog geen duidelijk open standpunt tegenover deze alternatieve 'concurrentie' ingenomen, al zijn er gezien sommige gemeentelijke subsidies aan verhuurorganisaties en filmhuizen wel protesten gehoord, die spraken van ongelijke concurrentie.

De Bioscoopbond heeft nu ook een plan ingediend om voor moeilijk exploiteerbare artistieke films subsidie te krijgen.

Keuring

Volgens de Bioscoopwet moeten films voor openbare voorstellingen worden aangeboden aan de Centrale Commissie voor de Filmkeuring; deze beslist over toelating, al dan niet met coupures en eventueel met de restricties voor toegang tot de bioscoop voor personen beneden 14 en 18 jaar. De keuring voor volwassenen zal op grond van ingediende wetsvoorstellen binnenkort wel verdwijnen, met name naar aanleiding van de veranderde inzichten over het maatschappelijk gevaar van de bioscoop. Een filmkeuring voor jeugdigen zal waarschijnlijk blijven bestaan, maar waar de leeftijdsgrens komt te liggen staat nog niet vast.

Televisie

De Nederlandse televisie zendt maar een bescheiden aantal speelfilms uit (hoogstens één of twee per week en dan niet gedurende het weekeinde). Uit concurrentieoverwegingen is tussen de Bioscoopbond en de televisiezendgemachtigden de afspraak gemaakt dat uit te zenden films tenminste vier jaar oud zullen zijn, voorzover de vertoningsrechten berusten bij een filmverhuurder. Voor andere films zijn de omroeporganisaties vrij.

Manifestaties, instellingen

Er wordt in Nederland een beperkt aantal filmmanifestaties georganiseerd. De Filmweek Arnhem vindt om de twee jaar plaats en geeft een soort wapenschouw van het filmbedrijf met in het hoofdprogramma voornamelijk goede publiekfilms. De Utrechtse Cinema International, die ook met tussenpozen van enkele jaren wordt gehouden, legt zich toe op de iets moeilijker bioscoopfilm. Film International in Rotterdam brengt vrij geregeld zijn nieuwe pakket alternatieve films in een filmweek uit.

Een samenwerking van instellingen, die sinds 1968 haar beslag heeft gekregen in het Verenigd Nederlands Filminstituut, heeft tot opdracht het cultureel werk op audio-visueel gebied te versterken. Jaarlijks organiseert dit instituut, meestal in het Gooi, een bescheiden festival, Festikon.

De Stichting Film en Wetenschap te Utrecht bevordert het gebruik van de film voor wetenschappelijke doeleinden.

Naast de Nederlandse Filmacademie in Amsterdam met een brede opleiding voor het filmbedrijf is in Breda de Akademie voor Beeldende Kunst St. Joost gevestigd, die een opleiding voor de film in de technisch-ambachtelijke sfeer biedt. De Vrije Academie Psychopolis in Den Haag legt onder patronage van Frans Zwartjes de nadruk op de vrije filmexpressie.

De Studio voor Ontwikkeling van Film en Filmmanifestaties (STOFF) te Amsterdam heeft een subsidie van het rijk en van lagere overheden voor activiteiten die een alternatief bieden op de bestaande filmproductie. Undergroundfilms komen o.m. via workshops tot stand. STOFF is vergelijkbaar met de filmmakers-coöperaties in andere landen en onderhoudt een goed contact met die instellingen.

Het Nederlands Filmmuseum, voornamelijk gesubsidieerd door het rijk, maar ook door de gemeente Amsterdam, verzamelt films van artistiek en historisch belang, organiseert retrospectives en vertoont films die niet in aanmerking komen voor bioscooproulatie.

Het Rijksfilmarchief te Scheveningen verzamelt filmmateriaal van voor Nederland algemeen historisch belang. De Audiovisuele Beroepsvereniging NBF verenigt onder meer filmers en in het tv-bedrijf werkzame personen.

Het Cineclub Coördinatiecentrum ziet de film als middel om het publiek te activeren in politieke kwesties. Plaatselijke afdelingen produceren zelf films en brengen die in vertoning.

Musea

Nederland telt op het ogenblik ruim 400 musea, waarvan er ongeveer 30 eigendom zijn van het rijk. Daarnaast zijn thans een 40-tal particuliere kunstcollecties voor het publiek opengesteld.

Hoewel het ondoenlijk is om, in het bestek van dit hoofdstuk, een volledige lijst te geven van al deze verzamelingen, is het volgende overzicht wellicht illustratief voor de rijkdom en gevarieerdheid van het openbaar kunstbezit in ons land.

Musea voor beeldende kunst

Voornameijk oude kunst wordt gepresenteerd in de volgende musea:

- *Rijksmuseum, Amsterdam* (hoogtepunten uit schilderkunst tot circa 1900; met nadruk op werk van Rembrandt en andere 17e eeuwse Nederlandse meesters; middeleeuwse beeldhouwkunst; stijlkamers: meubilair, glas, porselein, aardewerk, zilver, tapijtkunst; geschiedenis van Nederland; Aziatische kunst. Het *Rijks Prentenkabinet* herbergt ondermeer een befaamde collectie van grafisch werk van Rembrandt en diens tijdgenoten.)
- *Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam* (Nederlandse schilderkunst tot de 20ste eeuw; groeiende collectie hedendaagse beeldende kunst; oude en moderne tekeningen en prenten; middeleeuwse beeldhouwkunst; porselein en glas; hedendaagse ceramiek.)
- *Koninklijk Kabinet van Schilderijen (Mauritshuis), Den Haag* (meest Noordnederlandse schilderkunst tot 1800)
- *Frans Hals Museum, Haarlem* (Haarlemse meesters, met nadruk op Frans Hals)
- *Stedelijk Museum De Lakenhal, Leiden* (schilderkunst na 16e eeuw, met nadruk op Leidse meesters als Lucas van Leyden en Jan van Goyen; kunstnijverheid.)
- *Rijksmuseum Twente, Enschede* (middeleeuwse kerkerlijke kunst; schilderkunst 16e-18e eeuw)
- *Centraal Museum, Utrecht* (beeldende kunst 15e-19e eeuw, met nadruk op Utrechtse meesters, zoals Jan van Scorel en Hendrick Terbrugghen.)
- *Rembrandthuis, Amsterdam* (vrijwel complete collectie etsen van Rembrandt.)
- *Fries Museum, Leeuwarden* (Friese schilderschool, zilver, aardewerk).

Belangrijke collecties van voornamelijk oude etsen en tekeningen worden, behalve in de bovengenoemde musea, nog aangetroffen in het *Teylers Museum, te Haar-*

lem (o.m. collectie Koningin Cristina van Zweden), het *Prentenkabinet van de Rijksuniversiteit te Leiden* en het *Groninger Museum voor Stad en Lande, te Groningen* (collectie Dr. C. Hofstede de Groot).

De Nederlandse en internationale kunst van de 19e en 20ste eeuw is rijk vertegenwoordigd in:

- *Stedelijk Museum, Amsterdam* (nadruk op kunst ná 1945; toegepaste kunst; industriële vormgeving; fotografie)
- *Gemeente Museum, Den Haag* (Haagse school; meest omvangrijke collectie werk van Piet Mondriaan; ook collecties oude muziekinstrumenten, glas, zilver, aardewerk en porselein)
- *Rijksmuseum Kröller-Müller, Otterlo* (schilder- en grafische kunst na 1860, met als hoofdgroep ca. 270 werken van Vincent van Gogh; oude en moderne tekeningen en grafieken; hedendaagse beeldhouwkunst)
- *Stedelijk van Abbe-Museum, Eindhoven* (beeldende kunst 20e eeuw)
- *Rijksmuseum Vincent van Gogh, Amsterdam* (geopend in 1973) omvat de aan de Staat geschonken collectie van ca. 150 schilderijen, 400 tekeningen en volledige verzameling brieven van Vincent van Gogh, die voor kort in bruikleen waren bij het Stedelijk Museum te Amsterdam)
- *Gemeentemuseum Arnhem*
- *Singer Museum, Laren (N.H.)* (Amsterdamse, Haagse en Larense school, 19e-20e eeuw)
- *Rijksmuseum H. W. Mesdag, Den Haag* (19e eeuw: Haagse school en Barbizon School)
- *Stedelijk Museum, Schiedam* (Nederlandse beeldende kunst na 1945).

Oude en hedendaagse kerkelijke kunst is voornamelijk bijeengebracht in het *Bisschoppelijk Museum te Haarlem*, het *Aartsbisschoppelijk Museum* en het *Museum voor Nieuwe Religieuze Kunst te Utrecht*, en het *Bonifantienmuseum te Maastricht*.

Voorwerpen en documenten van belang voor de Nederlandse geschiedenis vindt men, behalve in de genoemde afdeling van het *Rijksmuseum*, met name in het *Historisch Museum van de stad Amsterdam*, het *Historisch Museum te Rotterdam* en het uit de 13e eeuw daterende *Muiderslot te Muiden (N.H.)*. Daarnaast heeft vrijwel elke stad van enige betekenis wel een museum voor plaatselijke of regionale geschiedenis. In dit verband moet ook melding worden gemaakt van het in 1973 gedeeltelijk opengestelde, *Maritiem Museum te Amsterdam* dat op den duur de grootste collectie scheepsmodellen, oude kaarten en andere curiosa op het gebied van Nederland's maritieme geschiedenis

zal herbergen. Een kleinere verzameling berust nog in het *Maritiem Museum Prins Hendrik te Rotterdam*. Belangrijk voor de geschiedenis van de visserij en voor die van het gebied rond het huidige IJsselmeer is het *Zuiderzee Museum te Enkhuizen*.

Het *Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem*, met een groot aantal herbouwde oude molens, woonhuizen, boerderijen uit alle delen van het land, geeft een beeld van de traditionele cultuur en levenswijze van de platelandsbevolking in een vrij recent verleden. Van belang zijn hier met name ook de collectie oude klederdrachten en voorwerpen van volkskunst. Voorbeelden van in oorspronkelijke staat bewaarde kastelen en herenhuizen zijn de *Heringa State* (Marssum, Friesland), *Slot Loevestein* (Brakel, Gelderland), de kastelen *Duivenvoorde* (Voorschoten) en de *Cannenburg* (Vaassen, Gelderland) en het Amsterdamse grachtenhuis, waarin het *Museum Willet-Holthuysen* is gevestigd. Met name door de publikaties over bodemvondsten in de laatste jaren neemt ook de publieke belangstelling voor de oudste geschiedenis van Nederland toe. Belangrijke archeologische collecties herbergen het *Rijksmuseum voor Oudheden te Leiden* en het *Rijksmuseum G. M. Kam te Nijmegen*.

De oude banden van de Nederlanden met niet-Westerse culturen komen tot uiting in de collecties van het *Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden* (o.a. etnografie van Indonesië, Japanse grafische kunst, plaktieken uit West- en Midden-Afrika, de Eskimo-kunst), het *Museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam* (kunst uit Noord-Afrika, Azië en Oceanië) en het *Tropenmuseum te Amsterdam* (cultuur en sociale structuur van tropische en sub-tropische gebieden). Deze musea trekken, door hun moderne wijze van presentatie en door het inrichten van speciale tentoonstellingen, een steeds ruimer publiek.

Als voorbeelden van de grote verscheidenheid van onderwerpen waaraan elders in het land musea zijn gewijd, mogen nog worden genoemd collecties op het gebied van de natuurwetenschappen (*Teyler's Museum te Haarlem*; *Rijksmuseum voor de Geschiedenis der Wetenschappen te Leiden*), typografie (*Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum* te Den Haag, luchtvaart (*Nationaal Luchtvaart Museum Aeroplanorama*, luchthaven Schiphol bij Amsterdam), toneel (*Toneelmuseum te Amsterdam*), spoorwegen (*Nederlands Spoorwegmuseum te Utrecht*) en hedendaags glas (*Nationaal Glasmuseum te Leerdam*).

Musea en publiek

De publieke belangstelling voor de musea neemt toe: in 1965 noteerden de gezamenlijke musea 6,2 miljoen be-

zoeken; in 1973 was dit via een geleidelijke stijging in de tussenliggende jaren 8,6 miljoen geworden.

Niet alle musea delen overigens gelijklijk in deze groei. Duidelijk merkbaar is dat het museumbezoek voor veel mensen een onderdeel is van een groter recreatieprogramma. Het meeste bezoek vindt plaats in de zomermaanden, en musea die gelegen zijn in gebieden waar veel toeristen heen trekken zoals de Randstad (de agglomeratie van steden in het Westen van het land), kennen meer toeloop dan andere. Duidelijk blijkt deze samenhang bij voorbeeld bij het Kröller-Müller museum dat, gelegen in het Nationale Park 'De Hoge Veluwe', de bezoeker in staat stelt tegelijkertijd van de cultuur en de natuur te genieten. Dit geldt met name ook voor de natuurhistorische musea. De musea voor beeldende kunst daarentegen profiteren meer van het toegenomen buitenlandse toerisme.

Museumdirecties en de overheid trachten het museumbezoek zoveel mogelijk te stimuleren, ondermeer door grotere aandacht te geven aan publiciteit, aan de begeleiding van het publiek, en door een moderne wijze van presentatie. Meer en meer musea kennen een educatieve dienst die door middel van rondleidingen, lezingen en concerten zowel de jeugd als het volwassen publiek tracht aan te trekken. In dit verband moet ook de succesvolle invloed worden genoemd van de Stichting Openbaar Kunstbezit, die sinds vele jaren in radio- en televisie-uitzendingen tienduizenden de weg naar musea heeft gewezen (abonnees op de publikaties van Openbaar Kunstbezit genieten ook reductie bij bezoek aan de voornaamste kunstcollecties!)

Beheer

Naast de financiering van de circa 30 rijksmusea, geeft de overheid aan ongeveer 60 provinciale, gemeentelijke en particuliere musea een subsidie voor een deel van de normale exploitatielasten. Alle overige musea kunnen alleen voor incidentele doeleinden, zoals reorganisatie, restauratie van voorwerpen of het inrichten van een tentoonstelling rijkssubsidie ontvangen. Ten aanzien van deze subsidie, als ook voor andere beleidsaangelegenheden, wordt de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk geadviseerd door de *Rijkscommissie voor de Musea*.

De financiële positie van de niet-rijksmusea is over het algemeen moeilijk. Doorgaans voortgekomen uit particulier initiatief, worden zij thans veelal geleid door wetenschappelijk geschoold beroepspersoneel. Voor restauratie van de gebouwen en de instandhouding van de collecties zijn ruimere fondsen nodig dan bij de oprichting kon worden voorzien. Ook de noodzaak van moderne voorzieningen en een aan deze tijd aangepaste

wijze van presenteren leidt tot een steeds grotere vraag om steun van de overheid. In sommige gevallen zoeken de kleinere musea naar nauwere onderlinge samenwerking, bij voorbeeld het gezamenlijk in dienst nemen van technisch personeel zoals restaurateurs, of het vanuit een centraal bureau beheren van verschillende musea waardoor op salarissuitgaven bespaard kan worden.

Centralisatie of decentralisatie

De museumdirecteuren genieten een grote mate van autonomie in hun beleid, met als gevolg dat musea soms van karakter veranderen na de komst van een nieuwe leiding. Was het Openluchtmuseum bij Arnhem aanvankelijk gericht op de plattelandscultuur uit vroegere eeuwen, thans breidt het zijn collectie ook uit tot de hedendaagse stedelijke samenleving.

Het gemeentemuseum in dezelfde stad, dat lange tijd geconcentreerd was op de kunst van Gelderland uit vroeger jaren, tracht op het ogenblik het publiek daadwerkelijk te betrekken bij hedendaagse kunstvormen. Na 1945 is het overheidsbeleid vooral gericht geweest op een spreiding van het museumbezit, om dit met name ook meer toegankelijk te maken voor de bevolking buiten het zo museumrijke westen van het land. Zo werd bij voorbeeld een dependance van het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden gevestigd in het museum 'Justinus van Nassau' te Breda.

Als gevolg van de toegenomen mobiliteit van de bevolking (vergroot autobezit en de gestegen welvaart) wordt deze spreiding recentelijk minder benadrukt. Ook de hoge kosten verbonden aan de decentralisatie spelen hierbij een rol. Centralisatie, dat wil zeggen specialisering door musea, heeft zeker ook zijn voordelen. Doordat meer complete collecties ontstaan verkrijgt de bezoeker een beter overzicht van een bepaalde cultuur-historische periode of -situatie. Zo zullen in het in oprichting zijnde *Rijksmuseum Catharijneconvent* te Utrecht de collecties van enkele bisschoppelijke musea en van het Oud-Katholieke museum in die stad worden samengebracht; waarschijnlijk zullen hieraan nog collecties protestants-kerkelijke kunst worden toegevoegd. In het reeds genoemde nieuwe Maritiem Museum te Amsterdam zal een soortgelijke concentratie plaats vinden, terwijl op den duur verschillende collecties betreffende de banden tussen Nederland en het vorstenhuis worden samengebracht in het voormalige Koninklijke Paleis Het Loo bij Apeldoorn.

Opleiding

Hoewel kunstgeschiedenis kan worden gestudeerd aan

de meeste universiteiten bestaat nog geen afzonderlijke opleiding museologie op universitair niveau. Wel is als bijscholing van middelbaar museum personeel enkele jaren geleden door de Nederlandse Museumvereniging met een algemene assistentenopleiding begonnen. Met een speciale opleiding van restaurateurs werd in 1972 een, zij het nog bescheiden, begin gemaakt. Het ligt in de bedoeling te zijner tijd aan deze opleiding een specialisatie educatief werk te verbinden.

Instellingen

De Dienst voor 's Rijks verspreide kunstvoorwerpen te Den Haag beheert de kunstvoorwerpen in eigendom van het rijk, voor zover ze niet toebehoren aan een rijksmuseum. De door deze dienst beheerde kunstvoorwerpen kunnen worden uitgeleend aan musea en openbare gebouwen als ook aan Nederlandse ambassades in het buitenland. Een andere taak van de Dienst is het samenstellen van reizende tentoonstellingen ten behoeve van musea en scholen en voor gebruik in het buitenland. (Soortgelijke tentoonstellingen, doorgaans van hedendaagse kunst, worden door het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk in samenwerking met de ambassades beschikbaar gesteld voor buitenlandse tournees.)

Het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD) in Den Haag is befaamd om zijn uitgebreide documentatie, met name op het gebied van de Nederlandse schilder- en tekenkunst. Zoals meer museale instellingen is het RKD begonnen als een particulier initiatief; bij het overlijden in 1930 van de stichter, Dr. C. Hofstede de Groot, ging het over in handen van het rijk. Later werd deze collectie uitgebreid met een belangrijke schenking van de heer Frits Lugt (wiens privé-kunstcollectie de spil vormt van het, ook op het gebied van de hedendaagse kunst, actieve *Institut Néerlandais* te Parijs).

Het Centraal Laboratorium voor Onderzoek van Voorwerpen van Kunst en Wetenschap in Amsterdam houdt zich bezig met de toepassing van nieuwe technieken voor de restauratie en de conservering van voorwerpen van museale of algemeen cultuurhistorische waarde.

Het laboratorium is ook ingeschakeld bij de opleiding tot museumrestaurateur.

Monumentenzorg

De overheid rekent het tot haar taak om bouwwerken uit het verleden en ook andere delen van onze ruimtelijke omgeving, waarvan het cultuur-historische belang dat rechtvaardigt, te beschermen. Eigenaars van als

monument beschouwde onroerende goederen, die deze willen afbreken of verbouwen, hebben daarvoor goedkeuring nodig van de overheid; daartegenover staat dat zij in aanmerking kunnen komen voor een overheidssubsidie om deze monumenten te laten restaureren.

Het huidige monumentenbeleid is een uitvloeisel van het protest dat in de 19e eeuw van particuliere zijde tegen het op willekeurige wijze slopen en verminken van, uit historisch of artistiek oogpunt, waardevolle gebouwen. Het indertijd aangevoerde argument, dat alleen de overheid bij machte zou zijn hieraan een halt toe te roepen is sindsdien door de opeenvolgende regeringen aanvaard en het werd de grondslag voor een steeds groeiende bemoeienis van de overheid met de monumentenzorg. Dit neemt niet weg dat daarnaast particuliere organisaties steeds een belangrijke functie hebben vervuld bij het behoud van deze monumenten. Bij de totstandkoming van zijn beleid wordt de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk geadviseerd door de Monumentenraad. De uitvoerende taken die de rijksoverheid in deze sector heeft, zijn opgedragen aan de *Rijksdienst voor de Monumentenzorg* te Zeist.

De Monumentenwet

Bij de Monumentenwet van 1961 wordt de overheid opgedragen 'de bescherming en bewaring van onroerende objecten waarvan het behoud uit een oogpunt van geschiedenis of kunst van belang is'.

De term 'onroerend object' in deze zinsnede houdt in dat niet alleen afzonderlijke gebouwen maar ook straten en pleinen ('beschermde dorps- of stadsgezichten') en terreinen als monument kunnen worden aangewezen. Ook biedt deze ruimere formulering de mogelijkheid om archeologische opgravingen onder deze wet te waarborgen. Om als monument te kunnen worden aangemerkt moet een object tenminste 50 jaar oud zijn; de gedachte hierbij is geweest dat alleen een volgende generatie goed kan beoordelen wat van blijvende cultuur-historische waarde is en wat niet.

De wet schrijft voor dat elke gemeente een voorlopige 'Monumentenlijst' indient van voor bescherming in aanmerking komende onroerende goederen. Om tot het vaststellen van een definitieve lijst te komen is het nodig alle potentieel als monument te beschouwen goederen te inventariseren, te beschrijven en fotograferen en te registreren. Bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg staan thans ruim 40 000 monumenten geregistreerd.

De op de voorlopige lijsten vermelde goederen krijgen een tijdelijke bescherming van ten hoogste twee jaar.

De eigenaren van de betreffende panden en de gemeentelijke en provinciale overheden die het aangaat worden van deze lijst in kennis gesteld en kunnen daarop hun kritiek en suggesties ter aanvulling of wijziging daarvan aan de Monumentenraad doorgeven. Vervolgens stelt de minister, na advies van de Monumentenraad, de definitieve lijst vast. Tegen deze vaststelling is overigens beroep mogelijk. Aangezien ook monumenten van de lijst worden afgevoerd en nieuwe daaraan toegevoegd, wijzigt de Monumentenlijst voortdurend.

Beschermde dorps- en stadsgezichten

Zoals gezegd kunnen ook dorps- of stadsgezichten als monument worden aangewezen; hieronder vallen gedeelten van een stad of een dorp waarvan het historische karakter in bijzondere mate is bewaard gebleven, zoals oude stadsgrachten en -wallen, een oud dorpsplein met zijn karakteristieke bomen en de dorpskerk. Door het aanwijzen van deze beschermde gedeelten wordt getracht de eigen identiteit van dorpen en steden te benadrukken, en een tegenwicht te scheppen tegen de eenvormigheid van veel moderne nieuwbouw. Naar schatting zullen in totaal ongeveer 350 van deze beschermde stads- en dorpsgezichten worden aangewezen.

Deze maatregel heeft overigens niet ten doel om de ontwikkeling van de betreffende wijken als het ware te bevriezen. Mede om dit te voorkomen legt de Monumentenwet aan de gemeenten de verplichting op om binnen een jaar na de aanwijzing een bestemmingsplan in te dienen waarin een voorstel wordt gedaan voor de toekomstige ontwikkeling van het betreffende gebied.

Verbouwen en slopen

Het is de bedoeling dat gebouwen die als monument worden aangewezen in principe hun normale functie blijven uitoefenen; dit geldt ook wanneer daarin een bedrijf wordt uitgeoefend. Het in gebruik blijven van de gebouwen is belangrijk omdat de ervaring leert dat deze sneller vervallen wanneer zij leeg staan. Het kan noodzakelijk zijn de monumenten te verbouwen om ze aan te passen aan de eisen die het moderne gebruik daaraan stelt. Als de eigenaar hiertoe wenst over te gaan – of als hij het gebouw wenst af te breken – moet hij daarvoor goedkeuring hebben van de overheid.

Restaureren

Voor het restaureren van een monument kan de overheid aan de eigenaar een subsidie verlenen. Deze sub-

sidiëring geldt alleen het herstel van het bouwwerk en niet voor de verhoging van het comfort. In de meeste gevallen bedraagt deze subsidie, die vaak door rijk, provincie en gemeente gezamenlijk wordt verstrekt, $\pm 70\%$ van de subsidiabele restauratiekosten.

Particuliere organisaties

Een organisatie die een belangrijke rol heeft gespeeld bij de ontwikkeling van het overheidsbeleid met betrekking tot de monumentenzorg is de in 1899 opgerichte *Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, waarvan de leden, waaronder kunsthistorici en architecten, zich ook beroepsmatig met de monumentenzorg bezighouden.

De *'Bond Heemschut'* heeft minder het karakter van een vereniging van vakgenoten, maar is meer gericht op het stimuleren van de belangstelling van een groter publiek, voor zowel de monumentenzorg als de natuurbescherming. Van de vele andere particuliere organisaties op dit terrein noemen wij nog de *Nederlandse Kastelenstichting* en de *Vereniging 'De Hollandse Molen'* die ijveren voor het behoud en de restauratie van respectievelijk kastelen (of de ruïnes daarvan) en oude molens (van welke laatste er thans nog ongeveer 250 in bedrijf en ruim 200 bewoond zijn).

De genoemde organisaties worden voornamelijk gefinancierd uit de contributies en donaties van leden.

Oudheidkundig bodemonderzoek

De *Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek* (ROB) te Amersfoort, coördineert het archeologisch onderzoek en het tot stand komen van een centraal oudheidkundig documentatiesysteem.

De oudste bewoning van Nederland dateert vermoedelijk van ongeveer 50 000 jaar voor onze jaartelling; aangezien mede als gevolg van zijn geografische ligging hier verschillende cultuurinvloeden werkzaam zijn geweest is het geheel in archeologisch opzicht van groot belang.

Hoewel de ROB opgravingen verricht en de gedane vondsten bestudeert en classificeert, houdt zij zelf geen verzameling aan; de door de dienst gevonden objecten worden na onderzoek overgedragen aan de musea.

Behalve door de ROB wordt ook door andere instellingen zoals universitaire instituten, archeologisch bodemonderzoek gedaan. Een verheugend feit is de toeneemende publieke belangstelling – vooral bij de jeugd – voor de archeologie. De verschillende verenigingen van amateurarcheologen tellen enkele duizenden leden. De goede samenwerking in de laatste decennia

tussen deze amateurs en de oudheidkundige instellingen heeft mede bijgedragen tot opmerkelijke vondsten, die een steeds duidelijker beeld helpen vormen van Nederlands oudste verleden.

De bescherming van oudheidkundige monumenten

Onder de Monumentenwet is de mogelijkheid geschapen om archeologisch belangrijke terreinen tegen aantasting te beschermen. Dit is van belang zowel voor de zichtbare monumenten (als grafheuvels, hunebedden, terpen, omwallingen) als voor de onzichtbare overblijfselen die nog onder het bodemoppervlak liggen (grafvelden, nederzettingsterreinen). De procedure bij de aanwijzing van deze monumenten en de wettelijke gevolgen daarvan zijn dezelfde als die gelden voor monumentale gebouwen of stadsgezichten.

Oudheidkundige monumenten – en ook waardevolle oudheidkundige objecten die (nog) niet onder de bescherming van de Monumentenwet vallen – staan aangegeven op een speciale 'archeologische meldingskaart'. De Provinciale Planologische Diensten en het Staatsbosbeheer proberen, bij het ontwikkelen van ruimtelijke plannen, de op deze kaart aangemerkte archeologische terreinen zo gunstig mogelijk daarin op te nemen.

Om een zo goed mogelijke bescherming van de archeologische monumenten in het land mogelijk te maken, zijn in de diverse provincies archeologen aangesteld die nauw contact onderhouden met de provinciale overheden en met de ROB.

Archieven

De documenten en papieren van de overheid die van blijvend historisch belang zijn worden bewaard door de Rijksarchiefdienst. De Archiefwet bepaalt dat deze stukken openbaar en voor iedereen toegankelijk zijn. Om in het rijksarchief te worden opgenomen moeten overheidspapieren in het algemeen 50 jaar oud zijn. Sommige documenten worden eerder openbaar gemaakt, de notulen van de Ministerraad en de daarbij behorende documenten bijvoorbeeld na 25 jaar. (Er gaan overigens stemmen op om voor alle overheidspapieren deze termijn te verkorten). Ook particuliere papieren van staatslieden en organisaties kunnen, wanneer zij worden aangeboden, in een archief worden opgenomen.

Het *Algemeen Rijksarchief* (ARA) in Den Haag, beheert de archieven van de centrale overheid. Ook herbergt het ARA de officiële documenten met betrekking tot de vroegere Nederlandse koloniën, welke archivalia een unieke bron vormen voor de bestudering

van de geschiedenis van grote delen van Azië, Afrika, Noord- en Zuid-Amerika. Voor wat betreft de Nederlandse geschiedenis gaat de collectie terug tot de Middeleeuwen.

In elke provinciehoofdstad is een rijksarchief, waarin naast de documenten van het provinciaal bestuur, ook de archieven worden bewaard van personen en instellingen die in het gewest een functie hebben vervuld (notariële en rechterlijke archieven; doop-, trouw- en begraafregisters).

In de grote steden en in enkele kleinere gemeenten zijn *gemeente-archieven* gevestigd; in enkele provincies (met name Noord-Brabant) zijn kleinere *gemeente-archieven* samengebracht onder een *streekarchivariaat*.

Naast hun waarde voor zuiver wetenschappelijk onderzoek vormen de Nederlandse musea een rijke bron voor diegenen die belang stellen in genealogie en plaatselijke geschiedenis. Door de toenemende belangstelling juist van deze laatste categorie archiefbezoekers wordt de vraag naar betere en ruimere behuizing (met name van de rijksarchieven) en uitbreiding van de wetenschappelijke stof meer en meer acuut.

De opleiding tot archivaris vindt plaats aan de *Rijks Archiefschool* in Utrecht. Deze verzorgt zowel de middelbare als de hogere archiefopleiding, welke laatste alleen gevolgd kan worden, na beëindiging van een universitaire studie.

De Nederlandse taal*

Kennismaking met een vreemde taal geschiedt door horen of lezen. We horen groepen klanken met een betekenis, we lezen de schrifttekens die de klanken symboliseren.

Hieronder volgen veertien regels; ze bestaan uit 452 letters, die tezamen 115 woorden vormen. Het is het gedicht *De moeder de vrouw* van de Nederlandse dichter Martinus Nijhoff:

*Ik ging naar Bommel om de brug te zien.
Ik zag de nieuwe brug. Twee overzijden
die elkaar vroeger schenen te vermijden,
worden weer burens. Een minuut of tien
dat ik daar lag, in 't gras, mijn thee gedronken,
mijn hoofd vol van het landschap wijd en zijd –
laat mij daar midden uit de oneindigheid
een stem vernemen dat mijn oren klonken.*

*Het was een vrouw. Het schip dat zij bevoer
kwam langzaam stroomaf door de brug gevaren.
Zij was alleen aan dek, zij stond bij 't roer,*

*en wat zij zong hoorde ik dat psalmen waren.
O, dacht ik, o, dat daar mijn moeder voer.
Prijs God, zong zij, Zijn hand zal u bewaren.*

Het gedicht is een klein taallandschap, een portret van de taal. Het wordt gevormd door gewone, dagelijkse woorden en zinnen. Geen gekunstelde of verouderde woorden, geen gezochte rijmen.

U vindt in het vers voorbeelden van:

lidwoorden: *de, het, een*

werkwoorden: *ging, zien, zag, was, kwam*

zelfstandige naamwoorden: *brug, gras, roer*

voorzetsels: *naar, door, aan*

bijwoorden: *vroeger, daar*

telwoorden: *twee*

persoonlijke voornaamwoorden: *ik, mij, zij, u*

betrekkelijke voornaamwoorden: *die, dat*

bezzittelijke voornaamwoorden: *mijn, zijn*

voegwoorden: *dat*

deelwoorden: *gedronken, gevaren*

In het gedicht worden 33 Nederlandse fonemen gebruikt: 18 consonanten, 15 klinkers en diftongen. Van de consonanten ontbreekt alleen de *j* (gelijk in *jaar*); de *f* komt voor in de zesde regel waar de stemhebbende *v* stemloos als *f* gelezen moet worden. De klinkers zijn alle aanwezig; van de diftongen ontbreekt de *eu* (gelijk in *neus*).

Het zou te veel ruimte vergen, hier een nauwkeurige beschrijving van de klanken te geven. Fonetische transcriptie zou de oplossing zijn, maar die helpt alleen taalkundig geschoolden. Moeizame omschrijvingen van stand van lippen, tong enz. of mededelingen als 'klinkt ongeveer als de *i* in het Engelse *lily*' zijn bij een

* Dit artikel is oorspronkelijk in het Engels geschreven door Dr. J. Veering; het is voor niet-nederlandstaligen bedoeld.

eerste kennismaking meestal verwarrend. Het beste is, de hulp te vragen van een 'native speaker': hij zal u zeker helpen. Deze zal u kunnen duidelijk maken dat de Nederlandse *g* of *ch* zeker niet zo 'geschraapt' moet worden uitgesproken als lasteraars beweren. (Mishandel de uitspraak van Van Gogh niet . . .!) Een goede Nederlandse *g* klinkt heel soepel, bijna onhoorbaar, maar is absoluut onmisbaar. Uw native speaker zal u kunnen inlichten over de intrigerende klanken *ui* en *ij*. En de *oe* en de *ou* als in *moeder de vrouw*.

'*Moeder de vrouw*', deze twee zelfstandige naamwoorden geven in deze combinatie de Nederlander, geletterd of niet, een associatie van innigheid, van zorgende liefde. Het gedicht beschrijft een bezoek aan de grote brug over de Waal, een van de Delta-armen van de Rijn, bij de Gelderse plaats *Zaltbommel*. De dichter ligt in het gras, hoort een stem, ziet een schip waarop een vrouw staat, alleen aan dek, met het roer in de hand. De vrouw zingt een psalm.

In de moderne Nederlandse literatuur is dit sonnet klassiek geworden. Voor ieder die Nederlands kent, onvergetelijk om zijn betekenis en zijn eenvoud, helderheid van taal. Een gedicht kan vertaald worden. De beoeling van het vers komt min of meer over naar de lezer van de vertaling; de oorspronkelijke taal is echter verdwenen. Om die oorspronkelijke taal van *De moeder de vrouw* gaat het hier, om het samenspel van klanken dat het Nederlands genoemd wordt en waarvan het verhaal over het schip onder de brug bij *Bommel* een proeve geeft.

Een beschrijving van Nederland kost geen onoverkomelijke moeite. Geografische ligging, historische ontwikkeling, staatsvorm, aantal inwoners, middelen van bestaan, klimaat, type woningen, onderwijs, financiën: exacte gegevens die wel mogelijkheden tot verschillende interpretatie bieden maar die zelf niet tot subjectieve onzekerheden gerekend kunnen worden. Zelfs het karakter van het volk dat binnen de grenzen woont, kan op basis van vaststaande gegevens min of meer bevredigend worden beschreven.

Maar hoe beschrijf je een taal? Door al zijn fonemen te noemen? Door frequentietabellen te geven van klinkers, medeklinkers, combinaties daarvan, lettergrepen, woorden en woordgroepen? Door een aantal (hoeveel en welke?) regels voor de zinsbouw te vermelden? De linguïst leert op deze wijze de meest exotische talen kennen; de belangstellende leek echter heeft aan zo'n verhandeling weinig of niets. Het is – zoals de Nederlander zegt met een beeldspraak, uit zijn grasland geboren – '*een waarheid als een koe*': je kunt een taal pas kennen, als je haar kent.

Voor niet-taalkundigen is een taalbeschrijving meestal gebonden aan een taalwaardering. Voor taalkundigen zijn alle talen even veel waard: er zijn geen gegevens bekend waarmee we kunnen bewijzen dat de ene taal altijd mooier of beter is dan de andere. Maar ook taalkundigen zijn, net als ieder ander, gewone mensen en gewone mensen vinden – op louter externe criteria, dus niet om redenen in de taal zelf te vinden – de ene taal nu eenmaal mooier, bruikbaar, praktischer enz. dan een andere. Zo is het ook met de moedertaal: voor geen enkele 'native speaker' is er een betere taal dan de eigene.

Het Nederlands, gesproken in Nederland, België, gedeeltelijk ook in Suriname en de Nederlandse Antillen, tezamen door een 18 miljoen mensen, behoort tot de groep van de Germaanse talen. Daartoe behoren het Engels, het Duits, het Nederlands, het Zweeds, het Deens, Noors, Fries, Afrikaans, IJslands en de taal van de Färöer.

'Germaans' is een geconstrueerde taal, een theoretische taal die niet in teksten bekend is. Het Nederlands behoort tot de westelijk-Germaanse talen. Het is niet een kind van het Duits maar – als men de biologische vergelijking wil handhaven – een 'zusje' of 'broertje'. Dit feit kan niet genoeg en niet luid genoeg gezegd worden.

Eigenlijk jammer dat de naam van de taal niet volkomen eenduidig is. De naam is officieel *Nederlands*, afgeleid van de officiële naam van het land *Nederland*. De Nederlandse taal wordt in het land zelf ook (vooral door de oudere generatie) genoemd *Hollands*, afgeleid van de onofficiële naam *Holland*. Namen waarin op een of andere manier de klankvorm '*holland*' (de naam van het historisch belangrijkste deel van Nederland)

zijn in de hele wereld gebruikelijk: *Pay-Bas* en *Hollande*, *Países Bajos* en *Holanda*, *Niederlande* en *Holland*; zo ook de namen *néerlandais* en *hollandais*, *holandés*, *niederländisch* en *holländisch*.

De Engelstalige volken gebruiken *Dutch*, een woord dat oorspronkelijk betekent 'volkstaal'; het ligt helaas wat klank betreft heel dicht in de buurt van het Duitse woord *Deutsch*. Vooral in de Verenigde Staten (Pennsylvania Dutch!) leidt een woord als *Dutch* gemakkelijk tot misverstanden.

Holland – het mag bekend verondersteld worden – is de naam van het westelijk deel van Nederland. Het was in de zeventiende eeuw het kernland van de jonge Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden; het is ook nu nog het dichtst bevolkte deel van het Koninkrijk: de hoofdstad, de zetel van de regering en de grootste haven liggen in Holland. De oudere generatie gebruikte de naam *Holland* veelal om het hele land aan te duiden. Na 1945 ging deze gewoonte achteruit; de andere provincies werden zelfbewuster: de naam Nederland kreeg meer gevoelsinhoud. Maar ook al wordt in het binnenland de naam *Hollanders* meer gereserveerd voor de inwoners van het westen, toch spreken zeer vele Nederlanders tegenover het buitenland van *Holland* als ze het gehele land bedoelen. De naam klinkt vertrouwder, misschien ook wat inniger, dan het nog altijd niet helemaal van het boekenluchtje bevrijde woord *Nederland*.

Om de zaak rondom deze namen nog wat gecompliceerder te maken: de taal van het Nederland is óók een van de officiële talen van het zuidelijk buurland België, en wel van de provincies West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Brabant en Limburg (de hoofdstad Brussel is tweetalig: Nederlands en Frans). Het Nederlands van die zuidelijke delen is ouder dan dat van het noorden, het is de taal van het oude kernland van de gezamenlijke Nederlanden.

'Vlaams' is de naam die dikwijls gegeven wordt aan dat zuidelijke Nederlands, maar een Vlaamse taal bestaat niet. 'Vlaams' betekent: betrekking hebbend op het westelijk deel van België, het oude graafschap Vlaanderen dat zich ook uitstrekte over delen van de tegenwoordige Nederlandse en Franse staat. Brabant en Limburg zijn de midden en oostelijke provincies van België. Het woord Vlaams werd vroeger gebruikt om ermee aan te duiden alles wat Belgisch was en tegelijk tot het Nederlandse taalgebied gerekend moest worden.

Sedert een jaar of twintig echter verliest de uitdrukking 'Vlaamse taal' steeds meer veld: Vlaams, als linguïstische aanduiding, wijkt voor Nederlands. In België is *Nederlands* de officiële naam voor de officiële taal van een vijf miljoen mensen: *er zijn in dat land meer mensen die Nederlands als moedertaal hebben dan franstaligen*. Regels voor de spelling worden door Nederland en België in onderling overleg vastgesteld, zoals trouwens ook op andere taalkundige gebieden nauwe samenwerking tussen beide landen bestaat. Natuurlijk zijn er in een oud cultuurgebied als dat langs de continentale stranden van de Noordzee vele dialectische verschillen. Iemand uit het noorden, *Groningen*, kan als hij zijn plaatselijk dialect spreekt, niet goed verstaanbaar zijn voor een dialectspreker uit het zuiden, een inwoner van de Westvlaamse stad *Veurne* bijvoorbeeld, om maar eens twee uitersten te noemen. Maar een verschijnsel als dit is niet tot het Nederlandse taalgebied beperkt.

Boven die dialecten staat de algemene voertaal. Deze standaardtaal, zoals die officieel gesproken en geschreven wordt, noemt men wel het *ABN* (*Algemeen Beschaafd Nederlands*).

Er zijn een paar verschillen in klank en woordgebruik tussen noord en zuid, als fenomeen enigszins te vergelijken met bijvoorbeeld de verschillen tussen het Duits in Duitsland en dat in Oostenrijk. Maar men mag niet overdrijven. Immers, het aantal verschillen is verwaarloosbaar gering tegenover de gevallen van volkomen gelijkheid.

Typische verschillen tussen het Nederlands van Nederland en dat van België zijn o.a. de tweedepersoons pronomina. De Nederlander gebruikt *u* of *jij*, meervoud *jullie*, de Belg geeft de voorkeur aan *gij*. De jongere generaties in de zuidelijke nederlandstalige gebieden zoeken echter steeds meer aansluiting bij het *ABN*.

Deze verandering in taalgewoonte gaat niet zonder interne moeilijkheden en zelfs strijd; ze zal ook niet tot resultaat hebben dat er geen enkel uitspraak- of woordverschil tussen noord en zuid zal blijven bestaan. Dat is ook niet nodig: bij de kleurrijke nuancerings van het landschap passen de oeroude dialecten. Ze

hebben veel oud taalbezit behouden, ze dienen voor de beperkte maar vertrouwde omgeving. Maar voor een verkeerstaal, een taal voor al die ingewikkelde gebieden van de moderne samenleving is meer nodig. De taalkundige oriëntering op het noorden heeft de Nederlandse taal in België een onvergelijklijk veel sterkere positie gegeven dan een halve eeuw geleden nog voor mogelijk werd gehouden.

Nederlanders, zo hoort men wel eens, hebben weinig respect voor hun eigen taal. Nu zijn dit soort beweringen makkelijker te uiten dan te bewijzen. Wat men ook van de Nederlanders moge denken, taalkundig chauvinisme en taalkundige intolerantie is hun vreemd. Onverschillig tegenover hun taal mag men hen zeker niet noemen. Zij mengen zich luid, ernstig en hartstochtelijk in de openbare debatten die periodiek weerkeren bij voorstellen tot spellingshervorming. Zij bemoeien zich graag met het onderwijs in hun taal en laten zich niet de kans ontnemen om te verkondigen, dat dit beter moet worden. Zij cultiveren hartstochtelijk een eigen soort droge woordhumor. Het Engelse blad 'The Times' van 5 juni 1973 zegt: 'The Dutch have a tradition of cabaret and revue which can only be compared with Paris'.

Een lichaam als de Académie Française kennen zij niet, maar zij hebben technische commissies die buitenlandse woorden, wanneer dat nodig is, in het Nederlands vertalen en lijsten opstellen van goede Nederlandse woorden voor vakken als kernenergie, ruimtevaart en computerkunde. Vakkundig maar zonder veel publiciteit of, zoals zij in hun eigen taal zeggen, *zonder aan de weg te timmeren*.

Is het Nederlands een bedreigde taal? Niemand kan ver in de toekomst kijken, maar pessimisme is voorlopig niet gewettigd. Er zullen weinig gebieden zijn waarin relatief zoveel boeken, tijdschriften en kranten in de landstaal verschijnen als in Nederland. Nederland en België hebben enige taalkundige verenigingen voor leken: zij tellen samen bijna 50 000 leden, een aantal waarover niet geringschattend mag worden gedacht, vooral niet als men het vergelijkt met de belangstelling voor gelijksoortige verenigingen in andere taalgebieden.

Onderwijs in de moedertaal op de middelbare scholen wordt naar verhouding iets minder gegeven dan in landen als Frankrijk, Engeland en Duitsland: het is evenwel oneerlijk, daarbij over het hoofd te zien dat de Nederlandse leerling tot voor kort drie vreemde talen moest leren. In de nieuwe onderwijswet is de mogelijkheid geopend om slechts twee vreemde talen te leren. Niemand zal durven staande houden dat de Nederlanders die vreemde talen feilloos kunnen spreken, maar zij kunnen zich op internationale samenkomsten toch over het algemeen goed redden. Het is daarom misschien wat 'onbevredigend' voor buitenlanders die Nederlands geleerd hebben en het voor de eerste keer in ons land willen gebruiken, te moeten ervaren dat de Nederlanders hen soms net zo lief in Engels of Duits (Frans minder . . .) te woord staan.

Openheid voor vreemde talen, ook waar het gebruik van eigen taal betreft, ziet de Nederlander als een vanzelfsprekende eigenschap. Als men de vele vooral Amerikaans-Engelse woorden ziet die bijvoorbeeld in de Nederlandse techniek, reclame, televisie gebruikt worden, heeft men de neiging te veronderstellen dat er geen Europese taal is die zoveel vreemd taalgoed in zich opgenomen heeft als het Nederlands. Maar kan voor die veronderstelling genoeg overtuigend materiaal geleverd worden? Het valt te betwijfelen. Er is geen enkel bewijs geleverd dat talen als Duits of Zweeds een lager percentage importwoorden hebben dan de Nederlandse taal.

Ondanks alle moeilijkheden die met het gebruik van een 'kleine taal' in een 'grote' wereld verbonden zijn, leeft bij de Nederlanders een gevoel voor bescherming en verzorging van de eigen taal en beschaving. Noem het dan geen respect of liefde, noem het een praktisch besef van eigenwaarde. Dit wordt wel degelijk bijgebracht in de scholen, zonder ophef, stilzwijgend maar vakkundig en nadrukkelijk: spreek goed Nederlands, schrijf goed Nederlands.

Dat gevoel van eigenwaarde, hoe diep verborgen ook, is duidelijk merkbaar als het de verhouding met het Duits betreft. De Nederlander is gauw geprikkeld (en terecht!) als hij merkt dat een Duitser het Nederlands niet helemaal ernstig neemt. De houding van de Duitser die onze taal niet of slechts wat oppervlakkig kent, is psychologisch wel verklaarbaar: in ongeofende Duitse oren klinken sommige Nederlandse klanken en

woorden als dialectisch Duits. In het algemeen is er in Duitsland helaas erg weinig kennis van het Nederlands. Zo heerst daar een hardnekkige legende dat de Nederlanders vroeger Duits gesproken hebben en bij het uitroepen van de onafhankelijkheid (einde zestiende eeuw) hun plaatselijke dialect tot standaardtaal hebben verheven; daarmee zouden ze zich geheel hebben afgesneden van een wereldtaal. Beschamend is die legende: onze burens moesten beter weten. Op feiten gegronde kennis van de Nederlandse taal zou hun de toegang tot het taal- en cultuurgebied van de Nederlanden vergemakkelijken.

Maakt het gesproken Nederlands op buitenlandse luisteraars een 'Duitse' indruk? De uitspraak van het Duits is scherper, harder, preciezer dan die van het Nederlands. Het Nederlands klinkt wat slordiger, wat zachter. Het lijkt of de Nederlander minder zijn best doet bij het articuleren. Maar het zijn niet meer dan akoestische indrukken: ze bepalen het 'klankportret' van de taal. Nederlands met Duitse articulatie uitgesproken klinkt afschuwelijk; het omgekeerde waarschijnlijk ook.

Het Nederlands heeft het vormensysteem van werkwoorden, naamwoorden, enz., vergeleken met dat van het Duits, aanzienlijk gereduceerd. Het heeft twee bepalende lidwoorden *de* (Duits *der* of *die*) en *het*. Het Nederlands kent – op enkele resten na – geen naamvalssysteem als het Duits: rijtjes behoeven niet geleerd te worden. *De man* loopt in *de straat* en ziet *het huis* van *de vrouw*.

Er zijn Duitse en Nederlandse woorden die op elkaar lijken maar die soms een weinig, soms radicaal in betekenis verschillen: het Duitse *rüstig* is iets heel anders dan het Nederlandse *rustig*, *dürfen* is niet *durven*, *mögen* is niet *mogen*, een *Kachel* is niet *kachel*. Bij hele generaties Nederlandse schoolkinderen is het Duitse schoolboek *Schwere Wörter* berucht, ja zelfs gehaat geweest. Het geeft een paar honderd Duitse woorden, meestal op hoog abstractieniveau, die in het Nederlands geheel anders vertaald moeten worden dan de onervaren lezer zou denken.

Het Nederlands is meer analytisch dan het Duits; lange samenstellingen (lange zinnen trouwens ook) klinken lelijk in onze taal. Tegenover Duitse voorliefde voor abstractheid staat een Nederlandse nuchtere kijk op de wereld. Het Nederlands heeft talloze plastische uitdrukkingen die tot onze normale beschaafde omgangstaal behoren. Ze zijn uiteraard onvertaalbaar: *de kat uit de boom kijken*, *geen vuiltje aan de lucht*, *zoden aan de dijk zetten*. Het heeft dit vrije, gemakkelijke gebruik van bloemrijke taal met het Engels gemeen.

Evenmin als de Duitsers tegenover het Nederlands, staan de Nederlanders onbevooroordeeld tegenover het Afrikaans, een van de twee officiële talen van de Republiek Zuid-Afrika. De verhouding Nederlands-Afrikaans is geheel anders dan Nederlands-Duits. Het is, zoals gezegd, in strijd met de historische feiten het Nederlands als een soort nakomeling van het Duits te beschouwen. Het Afrikaans echter komt inderdaad uit het Nederlands voort: het is een rechtstreekse afstammeling van de taal die de Hollandse kolonisten in de tweede helft van de zeventiende eeuw naar Kaap de Goede Hoop hebben meegenomen. Er zijn kolonisten met andere talen bij gekomen: Frans, Duits; de Boeren zijn in contact gekomen met omwonende inheemse volken. Ten slotte is een nieuwe cultuurtaal ontstaan: het Afrikaans.

De drie voor een Nederlander meest opvallende verschillen van het Afrikaans met zijn taal zijn de volgende:

1e De verkorting van een groot aantal tamelijk frequente woorden: *wagen* – *wa*, *regen* – *reën*, *avond* – *aand*, *ogen* – *oë*, *gast* – *gas*.

2e De verregaande vereenvoudiging van de grammaticale vormen. Hieronder volgen een paar voorbeelden: *wij lopen*, *ik loop*, *hij loopt* – *ons loop*, *ek loop*, *hy loop*. De uitgang van het deelwoord is verdwenen: *geloven*, *geloofd* – *glo*, *geglo*. Behoudens een paar resten bestaat er slechts één vorm voor de verleden tijd: *schrijven*, *schreef*, *geschreven* – *skryf*, *het geskryf*. Het bepaalde lidwoord is *die* en wordt gebruikt voor alle vormen: *de zoon*, *het leven* – *die seun*, *die lewe*.

3e Naast de duizenden Afrikaanse woorden die de Nederlander zonder enige moeite herkent, zijn er toch nog verrassend veel die voor hem totaal vreemd zijn. Staan ze op strategische plaatsen in de zin, dan kan hij

de zin niet begrijpen: *misschien – dalk, zeer – baie, soms – partymaal*. Of wendingen die hem eigenlijk geen moeite zouden kosten, als hij maar de tijd had ze te herkennen: *wij hebben dorst – ons is dors, het spijt me – ek is jammer*.

4e Het Afrikaans heeft een dubbele ontkenning: *ik kan het niet geloven – ek kan dit nie glo nie; wij hebben niets gekregen – ons het niks gekry nie*. Op een Nederlander moet vooral die dubbele ontkenning een wat kinderlijke indruk maken. Trouwens deze indruk maakt de gehele taal aanvankelijk op hem. Volkomen ten onrechte. Even ten onrechte als de neerbuigende houding van de Duitser tegenover het Nederlands.

Het beeld van de taal in Nederland zou incompleet zijn als er niet ten minste een kort woord over het Fries gezegd werd. Een van de Nederlandse provincies, *Friesland*, gelegen in het noorden van het land, heeft naast het officiële Nederlands ook nog een eigen voertaal, het Fries. Het Fries is noch een dialect van het Nederlands, noch een nakomeling of voorvader ervan, het is een zelfstandige Germaanse taal: de eerste geschreven stukken in die taal zijn zelfs ouder dan de eerste Nederlandse. Er is een uitgebreide Friese literatuur.

Voor tweederde van de bevolking van Friesland is Fries de gewone omgangstaal. De Nederlandse regering is op taalkundig gebied tolerant, sinds ruim twintig jaar is Fries geoorloofd als taal in de eerste drie jaar van de basisschool. Ook op middelbare scholen, waar Nederlands de onderwijstaal is, wordt Friese les gegeven. Veel wordt er gedaan om de Friese taal en daarmee de Friese literatuur te bevorderen. Er zijn leerstoelen Fries aan vijf Nederlandse universiteiten, er zijn Friese bibliotheken, er is een Friese Academie. Fries is voor een Nederlander niet zonder moeite te leren. Het ligt in klank soms wat meer naar het Engels. Een kleine Friese proeve volgt hieronder. Het is een vrolijk kinderversje over een vreemde snuiter (ontleend aan het boek *Bûter, Brea en griene Tsies – Butter, Bread and green Cheese* van Mevrouw A. Bosma):

Sjoch, sjoch, dêr komt Klaes Krintsje

Dat is sa'n nuver fintsje

Op syn kop hat er in hege dop

En dêrop in mûtse en dêrop in pet

En dêrop noch trije pear huodtsjes

En fregest him: Klaes jong bitsjut dat soms hwat?

Dan seit er: Ik haw kâlde fuotsjes.

Het Fries heeft in de loop van zijn historie natuurlijk talloze Nederlandse woorden in zich opgenomen; het had zonder die Nederlandse 'hulp' waarschijnlijk niet die functie in het openbare leven kunnen vervullen die het nu heeft.

Is er ook sprake van Nederlandse invloed op talen buiten ons taalgebied? In de tegenwoordige tijd uiteraard weinig of geen. Wel op het Afrikaans dat op sommige punten als het ware 'gevoed' kan worden uit het Nederlands. Dit is eigenlijk niet zozeer invloed, in die zin dat de ene taal 'sterker' is dan de andere, als wel een natuurlijk proces. Het Afrikaans is immers als volwaardige cultuurtaal uit het Nederlands voortgekomen – een taalkundige gebeurtenis uit de afgelopen drie eeuwen die in zichzelf volstrekt uniek is waar het de Europese talen betreft.

Een voorbeeld van Nederlandse invloed in de jongste geschiedenis is het aantal Nederlandse woorden dat in een of andere (dikwijls voor een Nederlander onherkenbare) vorm in het *Behasa Indonesia* is achtergebleven. Het aantal van oorsprong puur Nederlandse woorden is niet groot, het betreft hier woorden als *terompet* (van *trompet*), *teromol* (van *trommel*), *wesel* (van *wissel*). Veel ruimer is uiteraard het aantal internationale woorden, door Nederlandse aanwezigheid gebracht, als *pos* (van *post*), *mesin* (van *machine*), *insinjur* (van *ingenieur*).

In de oudere taalgeschiedenis zijn het voornamelijk Nederlandse woorden uit de kringen van zeevaart, scheepsbouw, dijkbouw en landwinning die in buurtalen als Engels, Frans en Duits (en zelfs soms in een 'verre' taal als het Russisch) zijn binnengedrongen. Eerlijkheidshalve moet, vooral wat de zeevaarttermen betreft, worden toegegeven dat bij zeer oude ontleningen het nu niet meer scherp vast te stellen is of het om een woord van Nederlandse of andere oorsprong gaat.

Voorbeelden van Franse woorden met een Nederlandse oorsprong zijn: *boulevard* (*bolwerk*), *kermesse* (*kermis*), *mannequin* (*manneke*). Engelse woorden: *brandy* (*brandewijn*), *cooper* (*kuiper*), *brewer* (*brouwer*), *skate* (*schaats*).

Amerikaanse woorden (periode 1625–1670): *boss* (*baas*), *dope* (*dopen*), *coleslaw* (*koolsla*). Een bijzonder type vormen de Nederlandse woorden die via het Afrikaans in het Engels zijn gekomen: *aardvark*, *sprinkbok*, *trek*.

Het zijn er alle tezamen geen duizenden, maar het verschijnsel van de Nederlandse invloed op de woordenvoorraad van omringende talen is toch niet zó onopvallend dat het geheel onbesproken kan blijven. Wonderlijk genoeg zijn ook de twee over de gehele wereld meest bekende Engels-Amerikaanse woorden waarschijnlijk van Nederlandse oorsprong: *Yankee* en *Okay*.

Yankee zou kunnen afstammen van een woord als *jonkheer*, *Jantje*, *Janke*, *Jan Kees* of *Jan Kaas*. Amerikaanse woordenboeken geven vaak *Jan* als mogelijke oorsprong aan. Over *okay* is evenmin zekerheid. Een redelijke theorie is dat het komt van de afkorting voor *Old Kinderhook*. De O.K. Club was de partijclub (1840) van de Democratische partij. Old Kinderhook was de populaire bijnaam van de Amerikaanse president Martin van Buren (1837–1841), geboren in het plaatsje Kinderhook in de staat New York. *Kinderhook* is een Nederlands overblijfsel.

De Nederlandse taal verdient in het geheel van de 'Westerse' talen veel meer aandacht dan in het algemeen in het buitenland aan haar geschonken wordt. Het is de taal van twee moderne Europese landen, in grootte is zij de tweede continentale Germaanse taal. Haar geschiedenis is interessant; op haar leven, haar uiterlijk en innerlijk heeft een uitstekende filologische en linguïstische literatuur betrekking.

Wie de moeite neemt haar te bestuderen, vindt de sleutel die toegang geeft tot wat zich wezenlijk afspeelt in het gebied dat al vanouds heette *de lage landen bij de zee*.

Uitgave van het Ministerie van Buitenlandse Zaken.
Samengesteld uit bijdragen van alle ministeries.

Vormgeving en druk: Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage,
Nederland.

Copyright foto's voorbehouden.

Deze uitgave omvat de volgende delen:

1 Het Koninkrijk. Het Koninklijk Huis.

2 Land en volk. Natuurlijke gesteldheid, bevolking, geschiedenis.

3 Staatsbestel. Staatsinstellingen algemeen, parlement, Raad van State, Algemene Rekenkamer, lagere bestuursorganen, verkiezingen, partijen.
Justitie. Nederlanderschap, rechtspraak, strafrecht en behandeling van delinquenten, justitiële kindbescherming.

4 Defensie.

5 Politie. Civiele verdediging. Brandweer.

6 Communicatie. Media der massacommunicatie, PTT, wegen, verkeer, openbaar vervoer.

7 Onderwijs en wetenschappen.

8 Kunst en cultuurbezit. Nederlandse taal, kunst en samenleving, monumentenzorg.

9 Economie. Grondslagen, structuur, industrie, toerisme, energie, landbouw, visserij, vervoer, bankwezen, economische betrekkingen met het buitenland, staatsbegroting, belastingstelsel, arbeidsvoorziening.

10 Sociaal-economisch bestel. Werkgeversorganisaties, vakbeweging, organen van het bedrijfsleven, medezeggenschap, inkomenspolitiek, loonpolitiek, sparen en bezitsvorming.

11 Waterstaat. Zuiderzeewerken, Deltawerken, havens.

12 Leefmilieu. Ruimtelijke ordening, landinrichting, natuurbehoud en landschapsbescherming, milieuhygiëne.

13 Welzijnsbeleid. Volkshuisvesting, volksgezondheid, welzijnszorg (maatschappelijk welzijn, maatschappelijke dienstverlening, samenlevingsopbouw, dienstverlening bejaarden, sociale revalidatie en integratie gehandicapten, Algemene Bijstandswet, cultureel en recreatief welzijn).

14 Sociale verzorging. Sociale verzekering (Algemene Ouderdomswet, Algemene Weduwen- en Wezenwet, Algemene Kinderbijslagwet, Ziektewet, Wet op Arbeidsongeschiktheidsverzekering, Werkloosheidswet, Ziekenfondswet, Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten), arbeidsbescherming.

15 Buitenlands beleid.

16 Suriname.

17 Nederlandse Antillen.